АРХИВ
НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
им. А.С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 139 (12829) | 1985 чылдың июнь 16, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕНИ ДҮРГЕДЕДИРИНИҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

Эртем-техниктиг депшилгенин дүргедедириниң айтырыгларының талазы-биле июнь 11—12-де СЭКП ТК-га чөвүлел хуралы болган. «Партияның экономиктиг политиказының үндезин айтырыы» деп илеткелди аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев кылган. Совет экономиканың чедишкиннерин, эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң эргежок чугулазын база аргалаын ол илеткелде көргүскен. Четпестерни болгаш бергелерни илереткен, оларны ажып эртериниң оруктарын айыткан. Бөгүнге болгаш келир үеге сорулгалар салдынган.

Моон-биле кады улус ажыл-агыйының өзүлдезиниң темпилерин бедиктериниң дугайында анаа-ла чугаа эвес, харын биктиң хөгжүлдевиктиң чаа шынарының, стратегтиг чүгула угланыышкынарга дүрген бурунгаарлаарының, бүдүрүлгениң структуразын эге тургузарының, интенсификациянын рельстеринче шилчидиринин, ажыл-агый механизмин, эргелеп башкарарының бүгү системазын хандыр эде тургузарының дугайында чугаа чорун турары бо.

Экономиктиг хөгжүлдеге биктиң чедишкиннеривис маргыш чок, олар бүгүдеге билдингир. Социализмниң, оон планныг экономиканың артык күштерлин моортан база дагын илергейлеттинген. Ынчалзажок экономиктиг хөгжүлдеге чамдык бергедээшкиннер 70 чылдарның эгезинден бээр билдинип турар апарган, структура политиказын, эргелеп башкарарының хевирлерин болгаш аргаларын, ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың алыс бодунуң психологиязын эде тургузар дээш чүткүлдүг чорук чогуур үезинде илергейлеттинмээнинин үжуруидан ол бергелер тыптып келген.

Таарышпас угланыышкыннарны ажып эртер, ажыл-херекти эки талазынче шыгыы эргилдирер сорулга партияның, бүгү чоннуң мурнунда турун келген. Чоннуң аъш-чем хандырылгазын экижидер, оларга бараанар бүдүрин болгаш ачы-дуза чедирерин көвүдедир талазы-биле сонгаарладып болбас сорулгалар нииттелдиң мурнунда турар. Чурттагга тудуун моон сонгаар-даа калбаа-биле чорудары, кадык камгалалын сайзыраңгайжыдары, өөредилгени, эртемни болгаш культураны хөгжүдерн чүгула. Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң эргежок чугулазы даштыкы байдалдар-биле, ССРЭ-ниң камгалалын улам ыңай бижыглаарының эргежок чугулазы-биле база болдунуп турар.

Чурттуң хөгжүлдезин дүргедедириниң, сорулгазы бөгүн бирги чергениң политиктиг, экономиктиг болгаш социал үжүр-дүзалыг чүүлү апарган. Оны амыдыралга боттандыраары — сонгаарладып болбас, ниити партияның, ниити чоннуң херээ.

Биктиң партиявыс бодунуң XXVII съездизинче уткуштур чорун, съездиниң программа докумеитилерин белеткеп турар. Бөгүн кол чүүл — бүдүрүлгениң ажыктыын, продукциянын шынарын бедиктериниң бүгү курлавырларын дилеп тывары болгаш ажыглалга киирери-дир. Бүдүрүлге, адыр бүрүзүн, бүгү улус ажыл-агыйын хөгжүлдениң интенсивтиг оруунче угландырары — амыдыралчы эргежок чугула чүүлдүр. Ындыг турбуже чамдык министерстволарның удуртукчулары болдунар-ла аргазыбиле хөй капитал салыышкынарны болгаш курлавырларыны, а бичии планнарыны алырын кызыдып турар.

Ам хамыктың мурнунда инвестиция болгаш структура политиказын эде тургузары, чаа тудугдан кол күженнишкинни бүдүрүлгелерни техника талазы-биле чаарты дериирниче, курлавырлар тывыжын көвүдедириндеп — оларны бүгү хемчег-биле камнаарынче, бүдүрүүшкүн хемчээлдерни чаңчыл ёзугаар немей остүрериндеп — продукцияның шынарын дыка экижидерин хандырарынче шилчидерн негеттинип турар. Күштерни болгаш акша-хөреңгилерни чер быдаратпас, чамдык объектилерни тударын дүргедедир, оскелиирин ара доктаадыр азы шуут аңаа тургузуп каар бе дээрзин кичээнгейлиг тодарадып көөр херек. Оон-биле кады ажылдап турар бүдүрүлге фондуларының бүгү-ниити инвентаризациязын чорудуп, бүдүрүлге бүрүзүн, адыр бүрүзүн реконструкциялаарының программазын төлевилеп, эргижирээн дериглегерни экономиктиг болгаш соцкал эң улуг ажыкты бээр эң чаа дериглеперге солуза чогуур.

Эртем-техниктиг депшилгенин дүргедедирингге эң кол болгаш өзек болур рольду ойнаар машина тудуушкунун дүргедетиен темпилер-биле хөгжүдерн кедергей чүгула. Он ийиги беш чылда-ла ону өстүрериниң темпилерин бүдүн-чартык—ийи катап көдүрер апаар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн хөй катап бедидип, бүдүрүлге чорудулгазының бүгү чадаларын автоматчыдарынче үгланган орукту ажыдып шыдаар арга-шинектиг чаа салгалдарның техниказын массалыг белеткээри — онза чугула херек. Амгы байдалдарда ажыл-чорудулганың дүргедедикчизи микроэлектроника, саналга техниказы болгаш прибор тудуушкуну болгаш оон уламындан оларның ажыктыын бедидерн болур.

Капитал тудугнуң ажылдакчылары улуг сорулгаларны шинтпирлээр апаар. Ол адыр мурнуку хевээр хожудавышаан. Кара металлургияны хөгжүдеринге, нефтехимия ажылдаар үлетпүрге, химия объектилерингге база акша-хөреңгилерни чогуур үре-түңнелдиг кылдыр ажыглавайн турар. Төлевилелдерге-ле эң ажыктыг шинтпирлээшкиннерни киирип, тудугнуң хуусааларын кызырып, тудугларга дериглеперни четче болгаш хуусаазында дужаар херек. Чүгле ол таварылгада төлевилел шинтпирлээшкиннерни чогуур үезинде боттандырып болур болгаш олар улуг ажыкты бээр. Күрлавырлар тывар, сайзырады ажылдаар болгаш хереглекчи адырларда капитал салыышкынарының аразында деңзигүүр эң улуг айтырыг болуп турар. Капитал салыышкыннарның структуразын улам шинтпирлиг экижидип, оон уламындан оларның ажыктыын бедидерн эргежок чугула.

Чуртта бар-ла чүүлдерни эки ажыглаарын хандырар төлээде, организастыг, экономиктыг, социал факторларны мобилизастаары, бүгү-ле чүүлдерге корум-чүрүмну тургузары, бүдүрүлгени организастаарын экижидерн эргежок чугула. Эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тура, харын олар шуут чокка-даа, эң хөй ажыкты ап болур ындыг звеноларны коллектив бүрүзүнге тодарадыр херек. Канналга чуруму — бүгү-ле сорулгаларның сорулгазы-дыр. Ол бүгү партияның, бүгү улустуң херээ-дир.

Эртем-техниктиг депшилгенин, күш-ажылдың культуразының болгаш сагылга-чүрүмүнүң эң-не ылаптыг болгаш мөөнеттинген көргүзүү болза, продукцияның шынарын экижидери, оон делегей рыноңунга конкурент болур шинээзин бедидери болур. Сөөлгү чылдарда бо талазыбиле чамдык эки базымнар кылдынган. Ынчалза-даа кыпыгларның шынары, техника-экономиктиг деңнели экономиканың кошкак черлериниң бирээзи болуп артпышаанын миннир херек. Продукцияның шынары чүгле профессионал чоргааралдың эвес, национал чоргааралдың база үүлү болган турар ужурлуг.

Эртем-техниктиг депшилгенин дүргедедир дээш демиселдиң мурнуку шугуму эртемнин дамчыштыр эртип турарын чөвүлел хуралга демдеглээн. Билиглериниң болгаш техниктиг депшилгенин янзыбүрү адырларында совет эртемденнериниң чедишкиннерин бүгүде үлээп көрген. Оон-биле кады биктиң эртемивис нииттилел бүдүрүлгезиниң хереглелдеринче, а бүдүрүлге— эртемнининче шинтпирлиг-биле эргилер херек. Техниканың болгаш технологияның шуут чаа хевирлериниң теоретиктиг үндезиннерин тургузарынга академиктиг эртемненриң ролюн болгаш харыысалгазын бедидер апаар. Дээди өөредилге черлериниң эртеми — чүгула курлавыр, оон аргалары ам-даа долузубиле ажыглаттынмайн турар.

Адырлар эртеминиң талазы-биле шыңгыы негелдеги чөвүлел хуралга тургускан. Үлетпүр министерстволарының чагыргазында чүс-чүс эртем-шинчилел институттары түрүп турар. Оларның дыка хөй бүдүрүлгеден хоорук, оларның ажылы бедик эчис түңнелдерни чедип алырынче угланмаан. Ындыг хоорук чорукту болдурбазы-биле амдан эгелээш институттарның, төлевилел-конструктор организацияларының чамдык кезиин каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелериниң составынче киирер болгаш оон күсели-биле эртемниң завод секторун күштелдирери чогумчалыг болур. Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажылын амгызындан идепкейлиг деткинри, ажыктыг чаа чүүлдерни ыяк шилип алыр болгаш оларны практикага шалыпкын нептередири чугула.

Планнаашкынны, эргелеп башкарылганы, бүгү улус ажыл-агый механизмин хаңызы-биле эде тургузарын амыдырал негеп келген. Социалистиг ажыл-агыйның артыкшынарын ам-даа хаңы гениң бүгү чорудулгазыңга партийжи салдарны партия организацияларыа күштелдирип, оон шкитпирлиг участоктарынга партийжи өзекти бижыглаар ужурлуг. Кадрларны белеткээри болгаш немей өредикри ам онза чугула апарган.

Идеология, пропаганда ажылының, парлалганың, радио болгаш телевидениекиң мурнунда кылыр ажылдар улуг. Техниктиг депшилгени дүргедедири дээрге амыдыралчы эң чугула херек дээрзинге, оп бүгүденин эрге-ажыктарынга харыылап, кижи бүрүзүнге бодунуң арганаарын болгаш талантызын ажыдарынга дузалаар дээрзинге кижиперниң бүзүрээн турарынга олар дузалаар ужурлуг. Ажылын бипириниң деңнелин кадрларның бедидеринге, ажылчын аңгының, тараачыннарның, эртемденнериң болгаш инженерлериң чогаадыкчы идепкейинге, бедик мергежилкиге, аныяктарның шүдүргү чоруунга, энергизирээры болгаш гывынгыр үгаан-бодалынга, оон бүгү-ле чаа, мурнакчы чүүлдерге сонуургалының өзүп турарынга партиз ынаныл туоар.

Беш чылдың доозукчу чылы чоруп турар. Оон даалгаларын база никтизи-биле беш чылдың планнарын чедишкинниг күүседирн, одаар чүүлдү болгаш үлетпүрге херек өске-даа чиг эттн бүгү гала-биле көвүдедириниң дүгайында сагыш салыры, көдээ ажыл-агый ажылдарын бедик деңнелге организастаары, бүгү дүжүттү ажаал база камгалап алыры эргежок чугула. Он ийиги беш чылче эки белеткелдиг кирер херек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, совет кижилерниң мурнунда улуг ажыл-херектер — чаартыкчы, улуг хемчээлдиг, берге ажыл-херектер турун турар. Олар кижи бүрүзүнден үгаангыр, күженишкинниг ажылдаарын, корумчүрүмнүг, медерелдиг болурун негеп турар. Ажылчынчарның, тараачыннарның, интеллигенцияның чогаадыкчы күштеринге, чоннуң бедик моральдыг, сеткил-хөөнүнге, тура-соруунга бистиң партиявыстың оптимизмн даянып турар.

Совет улустуң болгаш биктиң партиявыстың мурнунда турун турар бүгү сорулгаларны шинтпирлээрн чүгле тайбың байдалдарга боттанып болур. Тайбыңны камгалаары болгаш бижыглаары дээш демисел, ядролуг дайзының кыжаныын чайладыры — СЭКП-ниң даштыкы политиказында кол чүүл болуп артып турар.

Совет улус СЭКП-ниң политиказын идепкейлиг деткип турар. Партияның бодунуң XXVII съездизинче аппар чорууру идеялар, эгелээшкиннер, планнар-биле олар боттарының идегелдерин болгаш күзел-чүткүлдерин хөлбап туррарлар. Чоннуң чогаадылгазынга даянып, эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилелин бижыглавышаан, партия эргем-техниктиг депшилгенин үндезинниге чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинче үгланыышкынны бүзүрелдиг түдүп турар.

[«Правда» солуннуң мурнуку чүүлү.]

ХАМААРЫШПАС ЧОРУК ДЭЭШ ДЕМИСЕЛЧИЛЕРНИҢ БҮГҮ-ИНДИЙ АССОЦИАЦИЯЗЫНГА

Индияның хамаарышпас чоруу дээш демиселдиң хоочуннары, силерге, чылыг, эпнайыралчы чагаа дээш чүректиң хаңызындан өөрүп четтирип тур мен. Ында илереттинген бодалдар болгаш күзелдер совет-индий найыралдың хаңы болгаш бижыг дазылдыын, ол найыралдың ССРЭниң болгаш Индияның улустарының эрге-ажыктарынга идегелдиг бараан боон турарын. Азияга болгаш бүгү бөмбүрзек кырынга тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң чаагай эчис сорулгаларынга дүгжүп турарын база катап бадыткап турар-дыр.

Совет-индий найыралдың эге бажынга В. И. Ленин, Махатма Гандн, Джавахарлал Неру турганнар. Индия биле ССРЭ-ниң аразынга сырый найыралдыг угланыышкынын шинтпирлии-биле чайгыыш чок чорудуп турган индий улустуң улуг кызы Индира Гандн совет-индий кады ажылдажылганы бижыглаарынга болгаш хөгжүдеринге канчаар-даа ажок улуг салыышкынны кылган.

* * *

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң адынга хамаарышпас чорук дээш демиселчилерниң бүгүиндий ассоциациязының удуртулгазының — Индияның национал-хозталгалыг шимчээшкининиң хоочуннарының тайбың дээш, боо-чепсекти эндере бүдүрерин күштелдирерин болдурбазы болгаш ыланғыя Барыын чуктүү империалистиг күрүнелериниң ядролуг болгаш сыдыстар» дайынчарынга белеткенип турары, амгы байдалда дейиндеги Индияның Премьер-Министрн Раджив Гандиниң Совет Эвилелинге чоокта чаа аян-чоруу, Москвага болган советиндий чугаалажыышкыннар совет-индий найырал дең-дескизи-биле хөгжүп, быжыып турар, оон чүгле, Азияга эвес, харын база өске-даа чурттарга тайбыңның болгаш турум чоруктуң чугула фактору болурун бүзүрелдин-биле көргүскен.

Совет кижилер тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарының херээнге делегей ареназында төлептиг ат-алдарлыг боон турар улуг күрүне — Индияның салыышкынын бедик-биле үнелеп көрүп турар. Ол каяа-даа каттышпас чорук шимчээшкининиң хүлээп көрдүнген башты болбушаан, оон ону быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге хөй чүүлдерни кылып турары Индияның улуг ачы-хавыязы болур.

Каяа-даа каттышпас чорук шимчээшкининиң тургустунганы, оон амгы үеде делегей харылзааларының чугула фактору болу бергени Азияның, Африканың болгаш Латин Американың хосталган күрүнелериниң улустарының улуг чедишкинни болуп турар. Колониалдыг мөлчүгделдиң уржуктарын ажып эртер дээш бепен эвес демиселди чорудуп турар ол чурттарның улустарының чүткүлү биске билдиңтир болгаш чоок-даа. Совет Эвилели хосталган чурттарның колониализмге болгаш империализмге удур, дең эрге болгаш улустар аразынга шынныг харылзаалар дээш, тергиндээшкининиң болгаш албадаашкынның империалистиг политиказынга удур оларның демиселнн кажан-даа деткип келген.

Делегейде дүшкүүрлүг байдалга силерниң сагыш салып турарыңар-биле долузу-биле каттыжып турар мен. Совет Эвилели канчаарып дээр болза, кандыг-даа— ядролуг азы космос-даа дайыныың айыылын үзүткээр дээш' моон-даа соңгаар болдунар бүгү чүүлдерни кылыр апаар бис. Бистиң даштыкы политиказыстың кол принцви — дайын чок делегей, боо-чепсек чок делегей боон турар.

М. ГОРБАЧЕВ.

* * *

«ССРЭ-ниң алдарлыг конструктору» болгаш «ССРЭ-ниң алдарлыг технологу» хүндүлүг аттарны доктаадыр дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. «ССРЭ-ниң алдарлыг конструкторуэ болгаш «ССРЭ-ниң алдарлыг технологу» хүндүлүг аттарны доктаадып тургузар.

2. «ССРЭ-ниң алдарлыг конструкторуэ болгаш «ССРЭ-ниң алдарлыг технологуэ хүндүлүг аттарны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуну конструктор болгаш технологтуг организацияларның, эртем-шинчилел албан черлериниң, бүдүрүлге болгаш эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарның база бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларынга боттарының бүгү-ле техника экономиктиг көргүзүглер талазы-биле делегейниң дээди деңнелинге санадыр принципиалдыг чаа бедик ажыктыг техниканы болгаш технологияларны ажылдап тургускаш, шиңгээткени дээш тыпсыр.

3. «ССРЭ-ниң алдарлыг конструктору» болгаш «ССРЭ-ниң алдарлыг технологуэ хүндүлүг аттарның дугайында Дүрүүнү база «ССРЭ-ниң алдарлыг конструкторуэ болгаш «ССРЭ-ниң алдарлыг технологуэ хөрек демдектериниң тайылбырын бадылаар.

4. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1979 чылдың июль 3-те бадылаанны ССРЭ-ниң орденнериниң, медальдарының болгаш хүндүлүг аттарының дугайында ниитти дүрүмнүң 19-ку чүүлүнүң (ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ведомостилери, 1979 ч. № 28, чүүл 479; 1982 ч., № 1, чүүл 1, № 23, чүүл 408; 1984 ч., № 29, чүүл 502, № 44, чүүл 769) «ССРЭ-ниң алдарлыг мелиораторуэ дээн сөстериң соонга «ССРЭ-ниң алдарлыг конструкторуэ, «ССРЭ-ниң алдарлыг технологуэ дээн сөстерни немей киирер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы В. КУЗНЕЦОВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1985 чылдың июнь 14.

Бөгүн—Медицина ажылдакчызының хүнү

Чаа Шагаан-Арыгда ийи каът эмнелге чоокта чаа ажыглалга киргеи. Эмчилерниң ажылдаарынга база аарыг кижилерниң эмненириигге таарымчалыг байдал тургустунган. Эмнелге коллективи чонга медицина дузазын чедирерингге бүгү ургаларын мөөнөп ажылдап турар. Ылаңгыя не-чаштарның кадыын камгалаары биргн чергенин айтырыы. Ында акушер-гинеколог Галина Гауфманның чаштарның болгаш хөрээженнерниң кадыын камгалаарынга киирип келген үлүү эвээш эвес.

Ол саатгыг келерни баш бурунгаар учёткага ап, оларның биле тускайлаң ажылдарны чорудур, чамдыкта бажыңкарынгадаа чеде бергилээр. Ол баргаш нелерниң чурттап орар байдалын хайгаарап, ажыктыг арга-сүмелерни берип келген. Ол Медицина ажылдакчызының хүнүн экн ажылы-биле уткуп турар.

ЧУРУКТА: акушер-гинеколог Г. Гауфман хүлээп алышкын үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШАҢНАЛДЫҢ ЧАА ХЕВИРИ

Социалистиг чарыш. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруунуң бедиирнге, коллективтиң сагылга-чүрумунуң бижыгарынга болгаш өскедаа ажыктыг херектерге оон ужур-дузазын билбес кижи амгы үеде чок. Оон арга-хевирлери-даа хөй.

Мурнакчылар столу. Биктиң республиканың, ылаңгыя барын районнарның, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларыонуу эки билир. Часкы, күскү хову ажылдары, хөй кыргылдазы, ниитиниң малынга чем белеткели дээн ышкаш чымыштыг ишү үезинде ажылчыннар аразынга чарыштың мурнакчыларын демдеглеп, шаңнап-мактаарының бир хевири ол.

Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунда биктиң БораХөл хову-трактор бригадазында чарыштың ол хевирин калбаа-биле ажыглап турар. Мурнакчылар столунуң артында олурар эргени чаалап алганнар аңаа кээп саадалтарга, поварлар оларны, ресторанда официантылар дег, чиир чемин эккеп салып, ашкарып-чемгерер. Чем база ниити ажылчыннарныыдан аңгы — манчы болгаш хуужуур, бууза болгаш боова дээш, оон-даа өске.

Мурнакчылар столунуң артында олуруксаарларның хөй боору оон дээштиин хереченлеп турар. Часкы хову ажылдарының үезинде оон артында эвээш эвес кижи олурупкелген. Ынчалзадаа хоочун механизатор Бөртүй-оол Сатты, тракторист эжишкилер Маша Коңгар, Маша Сатты, комсомолчу Сергей Доңгакты ол стол артында бо-ла көрүп болур. Эрткен чылын чазын Кызылдың № 1 көдээ ажыл-агый профтехучилищезинин практикантылары бис деп ийи уруг келген. Баштай көөрүмге, чажыргаш чоор, трактор башкарар хамаан чок, улуг дүлгүүрдаа уур хире эвес болганнар. Ынчалза-даа ажылдай бергенде, эрестиг-ле болдулар. Ынчангаш оларның үчилищезин дооскаш, биске доктаамал ажылдап чедип кээрин, чүгле мен часкаан эвес шуптувус манап турган бис. Ам сагылга-чүруму бижыг, ажылынга харыысалгазы бедик ийи Маша мээң идегелдиг дузалакчыларым болганнар.

Бригадада шаңнап-мактаарының база бир хевирин органисастаан. Чеди хонуктуң түңнели-биле шылгараанналарга акша шаңналын тызысканда, оон бодунга бербес, а совхозтуң, бригаданың удуртукчуларының ат салганы, таңмалыг тускай талон берип каар. Ол талон ёзугаар шаңналды совхозтың кассазынган кажан-даа, херек болза элээн каш талоннарны чыып, мөөң-биле ап болур. Оон түңнелинде, мурнуку чылдарде ышкаш, акша шаңналын алгаш, ону «чүй» бээр таварылгалар көңгүс чок болган.

Хову турлаанын кызыл-бүлүңүнде «Соцчарыш экранындаңз кымның канчаар ажылдап турарын билип ап, оон чанында ракета, самолёт, автомашина «Беларусь» болгаш ооожум чоруктуг илчирбелиг тракторлар чураан самбырааре чарыштың шалыпчыларын, хожудап туралрларны хуваай айытканын көрүп болур.

Бригадавыста чарыштың организастаанын мактаардаа бодавааи мен. Бисте ол чугула ажылда четпестер эвээш эвес: чарыштың түңнелдерин озалдады бээр, чарыш арнын ёй-шаанда белеткевейн баар дээш оон-даа өске таварылгалар тургулаан. Чарыш түңнээриниң моон-даа өске хевирлерин чедиишкиннинг боттандырып болурун билип турзувусса-даа, ажыглавайн турерывыс канчал-даа четпес.

Кысказы-биле, чарыштың ажыктыын база катап демдеглеп, бистиң бичии дуржулгавыс өскелерге бичии-даа бол ажыктыг болур ирги бе деп идеген артым.

А. МОНГУШ.
Бора-Хөл хову-трактор бригадазының бригадири.

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮҮСЕТТИНГЕН

Улуг Тиилелгениң 40 чыл оюнга уткуштур «Торгалыг» совхозтуң малчыннары Түлуш Бегзи биле Дадар Чытпаа чүс өшкүден ынча анайны, өшкүден-не 720 грамм дуктуг кыргааш, күрүнеге дужаар бедиткен хүлээлге алган турган. Ол хүлээлгени ажылга бадыткаары-биле малчыннар кашдакпыр күженишкин-биле ажылдаан.

Малчыннар чайгы семиртилгени эки эрттиреринден аңгыда, кыштаг чоогунуң одар-белчиирнге таарыштыр оттарып, немелде чемнерни, чылыг суг, дусту рацион ёзугаар берип келген. Чаш анайларга бээр ногаан сиген болгаш микроэлементилерни курлавырлап белеткээн. Мындыг хемчеглерни алганының түңнелинде, чүс өшкүден 101 анай, бир өшкүден-не 779 грамм дук кыргыттынган.

Амгы үеде малчын өг-бүле чазаа — Хараар-Тейде. Олар чазаглаашкынны менди эрттирбишаан, Хараганныг-Сайырда кыштаанын үүрмек септелгезин кылып, Ак-Тал аксында сиген кезер шөлүн сугларып, сай-дажын аштап турар.

Н. ДАМДЫҢ.
Өвүр район.

Бөгүн — Медицина ажылдакчызының хүнү

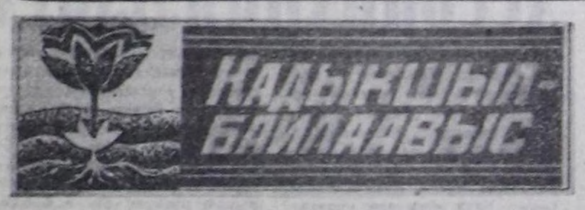

БИЛИИН, КҮЖҮН — ЧОНГА

Медицина ажылдакчызының хүнүн республиканың эмнелге ажылдакчылары багай эвес ажыл-ижи-биле уткуп турар. Бүгү совет чон-биле бир дөмей, партияның XXVI съездизиниң база СЭКП Төп Комитединиң сөөлгү үеде болган Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү күжүн, билиин олче угландырган. Бистиң республикада эмнелге черлериниң материал-техниктиг баазазы улам ыңай быжыглап орар. Чүгле сөөлгү чылдарда безин чаа эмнелгелер ажыглалга киргизген. Чижээлээрге, Ак-Довурак хоорайда 120 оруннуг уруглар эмнелгези, Чаа Шегаан-Арыг хоорайда 30 оруннуг уруглар эмнелгези, Кызыл хоорайда уруглар эмнээр 120 оруннуг эмнелге салбыры, Чадаанада бир ээлчегде 150 кижи хүлээп алыр поликлиника дээш оон-даа эске. Оон аңгыда Каа-Хемниң Сарыг-Септе, Эрзинде, Өвүрнүң Хандагайтыда, Бай-Тайганың Төэлиде, Бии-Хемниң Туранда төп эмнелгелерни алгыдып, капитал септелгезин кылган. Республиканың эмнелге черлери медицинаның чаа эмчи аппараттары болгаш машина-техника-биле хандырган.

Чыл санында эмнелге черлериниң саны немежип орар. Амгы үеде республикада 240 эмнелге чери чонга бараан болуп турар. Оларның иштинде районнуң 13 төп, 24 участок эмнелгези, 17 санитар-эпидемиологтуг станция, 130 фельдшер-акушер пунктузу бар. Аарыг улусту чыттырып эмнээр 5140 орунныг эмнелге республика чонунуң ажыглалында. Оон иштинде 3525 орун хоорайларда, а көдээ эмнелгелерде 1605 орун туруп турар. Он муң чурттакчыга хамаарыштыр 186,2 орун болгаш 33,6 дээди эртемниг эмчи онаажыр.

Медицина болгаш албан черлериниң материал-техниктиг баазазының быжыкканы, чаа-чаа эмнелгелерни ажыглалга киргени база эмнелгелерни чаа дериг-херекселдер-биле хандырганы — чурттакчы чонга тускайжыткан эмчи дузазын эки шынарлыг чедирер арганы берген. Ооң бир чижээнге республика эмнелгезин көрээли. Бо эмнелге аарыг улусту тускайжыткан аргалар-биле эмнээриниң организасс-методиктиг төп чери апарган. Ында хирургия, травматология, нейрохирургия, урология, отоларингология, реаминация, кардиология, пульмонология салбырлары ажылдап турар. Партия болгаш совет органнар Тывага дээди болгаш ортумак эртемниг медицина кадрларын белеткээр, оларны аңгы-аңгы эмнелге черлеринге шын ажыглаар талазы-биле улуг сагыш салып келген. Ортумак эртемниг эмчи ажылдакчыларын белеткээринге Кызылдың эмчи училищези биче эвес рольдуг. Училище чылдың-на ортумак эртемниг 200 кижини белеткеп берип турар.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чонның кадыын камгалаарынче чугула кичээнгейни салып турар. Оон бир херечизин бистин Тывадан көрүп болур. Чыл санында чонның кадыын камгалаарының бюджеди өзүп орар. Бо чылын 28,5 миллион рубль болган. 1970 чылдарда бир чурттакчыга эмнелге-профилактиктиг дузаламчының чарыгдалы 54 муң рубль турган болза, а 1985 чылда 92 рубльге чедир өскен.

Республиканың кадык камгалалының бүгү албан черлери бо чылын чонну бүгү-ниити диспансеризацияже хаара тударынга идепкейлиг ажылды чоруткан. Сөөлгү чылдарда тудуг организацияларының, транспорт эргелелиниң, «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның ажылдакчыларының эмчи дузазын экижидери-биле цехтериң 5 терапия участогун ажыткылаан. Бо чылдан эгелээш көдээ чонның кадыын камгалаар херекке эмчилер улам шалыпны үлүүн киирерлер. Республиканың эмчи ажылдакчылары чонга дуза чедирерин улам ыңай экижидери-биле хоорайларда болгаш районнарда эмнелгелериниң ажылдаар шактарын эде көрген. Анаа хүннерде болгаш суббота хүннеринде ажылдаар шактарны үзаткан.

Республиканың кадык камгалал шугумунга үр болгаш үре-түңнелдиг ажылдап келген эмчи ажылдакчыларының саны чылдың-на көвүдеп орар. Республика эмнелгезиниң лаборатория эргелекчизи З. Н. Корина, Кызыл хоорайның халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң үлүг сестразы В. Ф. Климова, республиканың стоматология поликлиниказының үлүг эмчизиниң оралакчызы А. М. Щербакова, Мөңгүн-Тайга район эмнелгезиниң фельдшери З. Б. Салчак, Сүт-Хөл район эмнелгезиниң үлүг эмчизи О. Ш. Ондар, Өвүр район эмнелгезиниң үлүг эмчизи В. П. Хайжок болгаш өскелер-даа боттарының кызымак ажылы-биле ажылчы чонның хүндүткелин база үнелелин чедип алганнар.

Республикада 267 эмчи ажылдакчызы медальдар болгаш орденнер-биле шаңнаткылаан. Оларның аразында Ленин орден-биле ийи, Кушажылдың Кызыл Тук орден. биле тос, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле 16 кижи шаңнаткан. «РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи» хүндүлүг атты чеди, «Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи» хүндүлүг атты 45 эмчиге тывыскан. 163 кижи «Кадык камгалалының тергиини» хөрек демдээниң эдилекчизи. Медицина ажылдакчызының хүнүн таварыштыр кадык камгалал шугумунга үр чылдарда эки ажылдап келгени дээш чеди кижиге ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң 1985 чылдың апрель 24-те үнген дужаалы-биле «Кадык камгалалының тергиини» хөрек демдээн тывыскан. Оларга республиканың санэпидстанциязының үлүг эмчизи Ю. П. Бахаев, республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи Г. Ф. Голубева, Эрзин район эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи К. К. Өлзей, Кызылда халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң эмчизи М. А. Рыжкова, республиканың № 2 бөжудулга эмнелгезиниң үлүг сестразы Б. С. Савыр, республика эмнелгезиниң үлүг сестразы М. М. Шевченко, республиканың үруглар эмнелгезиниң фельдшери А. Г. Черепанова хамаарыжыр.

Чедип алган чедиишкиннер-биле чергелештир ам-даа чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар, четпестер барын минниир апаар. Бар арга-курлавырларны моон соңгаар улам эки ажылгап, четпестерни дарый чайладырынче, шиитпирлеттинмейн келген айтырыгларны демниг ажыл-иш-биле чорудуп тургаш, чедип алырынче сагыш салып ажылдаары — медицина ажылдакчыларының чугула сорулгазы.

О. ОНДАР,
Тыва АССР-ниң кадык камгалал министрliниң оралакчызы.

КҮЖҮВҮСТУ МӨӨҢНЕП ТУРГАШ

Санаторийниң баштайгы он чылының ажылы Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш дайын соокдагы чылдар-биле холбашкан. Оон-биле чергелештир материал-техниктиг баазаны организастарынга болгаш медицина кадрларын быжыглаарынга нарыыдаашкынныр тургулаан. 1950 чылга чедир рентген кабинет, клиниктиг лаборатория дээн ышкаш өске-даа кабинеттер чок турган. 1947 чылга чедир санаторийниң чайгы сезонунга Кызылдан бир эмчини, бир медицина сестразын чорудуп берген. Районнарже аргыжар автотранспорттуң чогундан аарыг улус санаторийге эмнеринде үезинде келбээн баар. Оларның чартыы озалдап кээр турган. Кызыл чурттуг М. Биче-оол — санаторийниң эң баштайгы дыштаныкчызының бирээзи. 1940—42 чылдарда ол чадаг-тергелиг кээп санаторийга эмненип турган. Бо чылдар үезинде санаторий эмнээшкини колдуунда агаар-бойдус-биле холбаштырып, шимчээшкинниг болгаш хүн чүрүмүн сагыырын чугулаап келген. Ынчан туберкулёз аарыгларын эмнээр препараттар дыка ховар турган, ооң уламындан колдуунда хады бүрүзүнүң хандызын эмге ажыглаар турган.

1957 чылда санаторийге В. И. Каракаянның удуртулгазы-биле 10 оруннуг кезер салбыр ажылдап эгелээн. Ийи чыл дургузунда кезип эмнээшкинден 43 кижи сегип үнген. Кезип эмнээриниң янзы-бүрү 10 методун ажыглап турар апарган. Ол үеде Кызыл хоорайга безин туберкулёзту дүрген эмнээрин практикалаавайн келген. Балгазын санаторий туберкулёз аарыгларын кезип эмнээр талазыбиле республикада бир-ле дугаар кылдыр санаттынып турар медицина албан чери.

Дараазындагы он чылда санаторийниң орун-четкизи 300 чедир өскен. Материал-техниктиг баазазы быжыглап эгелээн. Эмнээшкин-диагностика кабинеттери ажыттынып, медицина аппаратуралары-биле дерээн. Эмнээшкинни чээрби ажыг чаа эмнер болгаш организастыг арга-методтар-биле чорудар апарган. Санаторий чанында школа база ажылдап келген. 7 класска чедир уруглар өөренмишаан, кадыын эжижидип ап турар. Келир чылдан эгелеп 8 класс ажыдарын көрген. Ынчангаш ында школаны делгемчидер апаар. Чүс орунныг бир корпус туттунуп турар. Орун-четкизи 400 чедир өзер.

Боттарының кызымак чорууже-биле санаторийниң ажылын эжижиткен медицина ажылдакчылары эвээш эвес. Чурттакчыларга санаторий дузаламчызын сайзырадырынга күш-ажылдың хоочуну П. Л. Клепиковавың кирип келген үлүү биче эвес. Ол 1946 чылдан бээр эмчи сестразынга ажылдап келген. Шагда ленсияже үнзе-даа, Н. Г. Иваженникова санитаркалавышаан хевээр. Улуг сестра Е. А. Пархоцкая 30 чыл үзүктелиишкин чок ажылдап турар. Эмчи сестралары В. А. Потылицина, М. К. Катмакова 20 чыл ажылдап келген.

ЧУРУКТА: республиканың Балгазын санаторийниң эмчилери (солагай талдан) Г. А. Чучёва, Е. О. Ооржак, Е. А. Пархоцкая, И. Б. Сарыглар.

К. ЧООДУНУҢ фотозу.

Санаторийниң амгы үениң эмчи салгакчыларында хоочуннарның дуржулгазын ханы шиңгээдип, кызымак ажылы, билии-биле чонга төлептиг бараан болуп чоруурларны маңаа адаары өөрүнчүг. Чижээлээрге, эмчи М. С. Даргат, кол эмчи сестразы Г. А. Чучева, аныяк эмчи сестралары Т. М. Писарева, Е. О. Ондар, рентген лаборант коммунист И. Б. Сарыглар, санитаркалар Г. Чадамба, А. Ч. Ооржак болгаш өскелер-даа медицина ажылдакчызының хүнүн эки ажылы-биле уткаан.

Санаторийде ажыл-иш мынчаар сайзырап, бурунгаарлап турзажок, чедир ажыглавайн келген арга-курлавырывыс, шиитпирлеттинмейн турар чүүлдеривис чок деп болбас. Оны эдеринге хөй ажылдаары негеттинип турар. Тускайлаан капитал салыышкыны четпес шиңгээттинип, дыштаныкчыларның культура хандырылгазы кошкак болуп турар. Чижээлээрге, хымыс-биле эмнээрин хөй чылда организастап чадаан. Бистиң санаторий эмчилериниң кол сорулгазы— айыттынган четпестерни эдери-биле күжүвүстү мөөңнеп ажылдаары.

М. МОМБУЛАЙ,
Балгазын санаторийниң кол эмчизиниң оралакчызы.

АЧЫЛЫГ ЧЫМЫШ

Элегес суурнуң участок эмнелгези. Тывада база бир боор, чоочун ажыл-агыйларның бирээзи Тока аттыг совхозтуң төвүнде чурттакчы чон хөй, ырак-узак турлагларда малчыннар база бар. Оларның эмчи хандырылгазын организастаары белен эвес айтырыг. Тускай амбулаторияда аарыг кижилөрни эмчилер үлүзээп ап турар. Чыттырып эмнээр салбырга ол черге эмнеп болгу дег аарыглыг кижилерге эмчи дузазын көргүзүп турар. Эмчилерниң ажылы чүгле оонбиле кызыгаарланыр эвес, харын аарыгларны болдурбазынче угланган профилактика ажылы база хөй болгай. Чонның кадыкшылын быжыглаар, оларга мергежилдиг эмчи дузазын көргүзери чугула сорулгалар болуп турары чугаажок.

Участок эмнелгезиниң эмчилериниң аразында ажылы онза чымыштыгларның бирээзи акушер-гинеколог болуп ажылдап турар Дина Байыровна Дүгүр. Көдээ эмчиниң ажылы-биле каксы-даа бол таныжып, аравыста чугаалашкан бис. Кызылдың эмчи училищезин дооскандан бээр эрткен 25 чылдарда колдуунда көдээ суурларга ажылдап чораан кижи болду. Оожум будуштуг, бөдүүн, эвилек чанныг эмчи-биле таныжып чугаалажырывыска мынча дейдир:

— Хөй уруглардыг өг-бүлеге өскен болгаш, школа соонда дораан-на авамга дузалажып, дүмналарым өстүржүрүбиле эмчи училищезинче өөренип кирген мен. Училищени 1960 чылда доостум. Кады өөренип чораан эштерим колдуу-ла дээди эртемниг болгулааннар. Мен улаштыр өөренир чай чок артканым бо-дур.

Шынап-ла, чээрби беш чыл дургузунда Тываның суурларында, ырак-чоокка ооң ажылдаваан ажылы-ла чок. Училище соонда дораан-на Тес-Хемниң О. Шынаага медпункт эргелекчилел ажылдаан. Чап-чаа-ла сургуул дооскан аныяк кыска ол хире харыысалгалыг ажылды холубиле тудуп кириптерге белен эвес болбайн аан. Шупту айтырыгларны бодун шиитпирдээр сен. Ырак-узак черге кандыг аарыглыг кижилер таварышпазыл, дүрген дуза чедиреринң таварылгалары хөй болур. «Ол берге-дир, шыдаас болдум бе» деп чугаалаар-даа эрген чоп, аарыг кижиге дузалаар, ону эмнээр апаар. Дина ындыг түүлдерден черле ундараваан. Көдээ эмчиниң хүн бүрүдеги нарын, берге ажылынче бүрүн шыммып кире берген.

Ооң соонда Тес-Хемниң Ак-Эрикке ажылдай берген, аарыг улусту хүлээп ап, божудар салбырга аваларны божудуп, чаагай үлүг-хүүзүн киришкен. Шупгузунга канчап четтигип турганын Дина Байыровна ам боду кайгап орар. Эмчиниң бедик харыысалгалыг кижи кижини чайгаарда ниити утланыышкынче хаара туда бээрин эмчи чугаалап орду. Кижи бодунуң чонга, хөйге кайы хире ажыктыын биле бээрге, улам эки ажылдаксаар. Эмчиниң шын-на сеткилин клереткенинге мен база каттыжып ордум.

Дина ол-ла чылдарда Берт-Даг суурга аныяк оол-биле өг-бүле тудуп, аас-кежиктиг чурттай берген. Өг-бүлезининг ашы-биле Минусинскиге чурттап тура, божудулга бажыңынга ажылдап турган. Чырык чер кырынга төрүттүнүп турар бичии чашты хүлээп ап, ооң авазының караан чырыдар ышкаш ачы-буян кайда боор, шынап-ла буянныг иш. Үргүлчү көдээ суурларга ажылдап келген эмчи харын Өвүрнүң Хандагайтыга элээн каш чылдарда уруглар кабинединге ажылдап турган, ол үени эмчи эң-не өөрүшкүлүг, онзагай деп сакап чоруур. Маңаа, Хандагайтыга, Дина эмчи бодунуң үругларын божаан. Ие кижиниң өөрүшкүзүнде кызыгаар чок.

Эрткен чылдың августа Элегес суурга ажылдаары-биле шилчип келгенинин мурнунда, Берт-Дагның участок эмнелгезинге ажылдап тургаш, аңаа лабораторияны үндезилеп ажыдышкан. Боду аңаа ажылдап, ук ажылга база ижиге берген. Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, ол доктаамал өскерлир, бодунуң хоойлуларын кижиниң мурнунга бо-ла чедирип кээр. Бо удаада Таңдының Элегеске кээп чурттаар үжүрга таварышкан. Чаа коллективке чаңчыгып ажылынче сундугуп кирген, өөренген ажылы, биезги-ле чымыжы. Ие болган кижиниң өөрүшкүзү, чаштың баштайгы кыйгызы. Бо бүгү ону кеззээде сорук киирип чоруур.

Дина Байыровна Дугур-биле ооң бажыңынга кежээгэ дээр чугаалажып орган бис. Бажыңынга-даа олут орбас кежээ кижи болду. Ол хире чай чок хирезинде дузалал ажылагыйны база сайзырадып турар, инектери-даа, дагааларыдаа, хаваннары-даа бар. Кыстарының улугларын өөренип чоруй баргылаан. Чедиги классчы Света аваазынга эки дузалакчы болуп өзүп орарыл илдең. Кадарчыдан инектерин үткүүр, хаваннарга чем каап бээр, аъш-чем кылчыр дээш ажыл-ла хөй. Ногаа өстүрериниң база чаңчыккан өг-бүле болду, кадыкшылга ногаалар-ның ажыын билир болгаш, ону чиириңге өйлей ажаап өстүрерлер.

Телевизорга «Үе» дамчыдылгазы эгелеп турда, эмчини хереглээн кижи сүрүп чедип келген. Участок эмнелгезинден келдиртken. Кочетово суурдан божууру-биле аныяк ие келген. Доп-дораан чорбас болза хоржок дээш, ол бурт диди (Кочетово, Чал-Кежиг, Каък суурларның божуур хереэзеннери бо эмнелгеге кээп турар).

Эртенинде эмчиге ужуражы бердивис, дүнекининг ийи шакта бажыңынга эзп келген болду. Дүнүн божуур аныяк кижиниң эъди узак аарыыр. Кочетовода уруглар садында ажылдап турар Татьяна Оюн чиик чаагай божуп алган, олчазы—оол болган. Үш кг. ажыг деңзилиг, кадык-шыырак уруг болганынга эмчиниң сеткили ханганы илдең. База бир хамааты төрүттүнген, ооң баштайгы кыйгызы чүгле авазынга эвес, харын эмчи Динага база өөрүшкүнү шаңнаан.

— Учётта турар божуур иелер бисте хөй. Малчыннар база бар, оларны доктаамал хайгаараар апаар—деп, эмчи меңээ чугаалап орду.

Көдээ эмчиниң сагыш салыр айтырыгларын-ла хөй. Суурга арыг-шеверни сагыыры, ие болур хереэженнериң амыдырал байдалын хайгаараары, чаштарның кадыын хынаары, оларның мөзүг-бүдүштүг, кадык чаагай, куш-дамыр талазы-биле дадыккан кижи болурунга кара чажындан-на сагыш салыр апаар болгай. Дина Дугурнуң ол бүгүге киирип турар үлүү база бар.

Б. ДИРЧИН.

Саннар, факттар

⊙ Кадык камгалал албан черлериниң четкизин улам калбартыры 1985 чылдың планында көрдүнген. Бир ээлчегде 116 муң кижини эрттирер чаа амбулатория-поликлиника албан черлерин тудар. Ооң түңнелинде эмнелге шинчилгезин эртер арга 4,9 миллион чедир өзер. Ооң-биле чергелештир 60 муң оруннуг эмнелгелерни тудар.

⊙ Бо чылын ниитизи-биле алырга, медицина үлетпүрүүниң продукциязы 6,4 хуу көвүдээр, 3,7 милльярд рубль түңнүг продукцияны бүдүрер.

⊙ Муң-муң эмчилер, ортумак медицина эртемниг хөй-хөй специалистер ССРЭ-ниң барык 60 муң медицина албан черлеринде ажылдап турар.

⊙ 1984 чылда Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботникинден кирген акша-хөреңгизиниң болгаш бир ээлчегде 11,6 муң кижини эрттирер поликлиникаларның тудуун тудар.

⊙ 10 муң кижиге оналштыр алырга, ССРЭ-де 40, а Великобританияда, Японияда — 18-18, Францияда— 20, АКШта — 24, ГФР-де—27 эмчи ажылдап турар.

Кызып хоорайның бир дугаарлыг поликлиниказынга медицина ажылдакчызының хүнүнге тураскаатkан конкурска эмчи сестралары идепкейлиг киржип, айтырыгларга долу харыыларны бергенинер.

Бо конкурска бирги черни Татьяна Монгушевна Лопсан, иккигизик— Арина Дыкыровна Моигуш. үшкүзүн — Августа Оюн алган. Тиилекчилерге шаңналдарны тывыскан. Салган айтырыгларны дидим харыылааны дээш медсестра Нина Арандолга шаңналды база берген.

ЧУРУКТАРДА: медицина сестраларының конкурузунуң болуп эртип турган үези. Медицина ажылдакчызы (оң талазында) Катерина Черепанова харыылап тур.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЖЫЛДАП КЫЛГАН

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле партияның болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин Сарыг-Сеп суурда албан черлериниң, организацияларының болгаш бүдүрүлгелериниң коллективтери, көдээ Советтиң хамаатылары изиибиле деткип турар. Араганы кайы-хамаан чок ижер чорук нептерен бар чыдар бо үеде тургустунган чугула айтырыг дээрзин олар демдеглеп, ол чаңчылды көдээ Советтиң девискээринге шуут тургуспас талазы-биле боттуг хемчеглерни ажылдап кылып турар.

Советтиң девискээри биче эвес. Ниитизи-биле 1,5 муң өг-бүле бар, «Ленинчи орук» совхозтуң ишчилери чурттап турар Дерзит-Аксы суур база бистиң Советке хамаарыжыр, ында 950 кижи бар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң база РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыктары үнген соонда ону бо хамаатыларның шупгузунга чедир тайылбырлаар ажылга районнуң партия, профэвилел болгаш комсомол органнарының ажылдакчылары-биле кады Советтиң активи идепкейлиг киржип келген.

Арагалаар чоруктуң фактылары илереп, эзирик кижилер ниитиниң корум-чурумун үрээр болза, оларга шыңгыы хемчег хүлээдирин айыткан Чарлыктарның күштүг болуп кирер хүнүнге чедир көдээ Советтиң девискээринде турар бүгү күш-ажылчы коллективтерге хүралдар эрткилээн. Оларның киржикчилери ол бүжар чаңчылды бистиң ниитилеливиске тургыспас, арагалаар кижилерниң буттарының адаанга чер хып турар кылдыр хемчег хүлээдир талазыбиле тодаргай, боттуг саналдарны киирип турган.

Бир-ле дугаарында район төвүнге үнүп турар дружинниктерниң санын көвүдедирин ажылчы чон шиитпирлээн. Мурнуку чылдарда хүнде-ле 5—6 кижи үнер, бүгү девискээрни олар хайгаарап четтикпес турган. Ооң уламындан бажыңынга дүржоктаныр, күдүмчуларга эзирик чораашхөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар кижилер болганчок көстүп кээр турган. Ам хүнделе дружинниктер 50 чедир үнүп турар. Оларны бүдүрүлгениң, организациянын удуртукчулары боттары баштаары чаңчыл апарган.

Араганы садар чурумунуң дугайында айтырыг элээн маргылдаалыг турган. Баштайгы үеде нормалап садарын дугуржуп турган бис. Июнь айның бо эртken хонуктарында нормалап садып келдивис, магазинге кижи бүрүзүнге бир шил водка, бир шил кат арагазы садар деп көрген. А арагачылар колдуунда-ла ол хире хемчээлге ап турарындан өскерлиишкин оон үнмээнни ам илдең апарган. Харын чаа Чарлык өзүгаар штрафтаарындан сезингеннер хөй-ниити черинге арага ишпес апарган. А нормалап каарывыскадаа, араганы кижи санынга садып алыр хемчээл кызырылбайн турар. Ынчангаш келир айдан эгелеп талон системазынче кирер деп дугуруштувус. Ажылдап турар кижи айда-ла үчүле чаңгыс шил арага алыр апаар.

Бисте арагалаарынга сундулуг 70 хире кижи бар. Оларны садыгжылар таныыр, аттарын бижээш база арага садар магазинде берип каан. Ынчангаш арагачы кижиниң Сарыг-Сеп суурда эзиртир суксун садып алырынга орук хагдынган.

Самогон хайындырар чорук-биле база демиселди чорудуп эгелээн бис. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыынде бажыңга арага кылыр чорукту хоруур талазы-биле одуруглары самогонщиктерни боданлырыпкан. Олар ол чоруун кагганнар. Чоокта чаа харын оны тоовайн бажыңга эзиртир суксун аймаан белеткээр чоруун уламчылап турган бир хамаатыны торгаан бис. 50 рубль төлээн ол хамааты моон соңгаар самогон хайындырбазын аазаан.

Ындыг-даа болза, көдээ Советтиң күүскөм кежигүннери, депутаттар рейдилерни база удаадараа эрттирип турар. Олар ажыл хүнүнде магазиннер кезип, арага дилеп, азы эзирик чоруур кижилерни илередип турвар. Июнь 1-ден бээр бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга база чаңгыс эвес удаа рейд кылган бис. Мынчага чаңгыс-даа эзирик кижи ажылдаар черинге көрбээн бис. А ол дээрге, чедиишкиннинг ажылывыс болур. Ынчангаш бо ажыл оожургаарынче эвес, харын-даа үлам дээштиг ажыл чорударынче бисти кыйгырып турар.

Арагалаар чоруктуң уржуунүң, хоразының дугайында тайылбыр ажылын ам-даа уламчылавышаан бис. Бодум хүүмда «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынның № 4 КМК-зынга, орук-тудуг участогунга, райпога барып, тайылбыр ажылын кылдым. Ону кушажылчы коллективтер бүрүн чүүлдүргүнүшкүн-биле хүлээп алыр чорду.

Штрафка хамаарыштыр үнүп турар саналдарның бирээзинге доктаап көрейн. Арага кижи алгаш, ниитиниң корумчурумун үрээн кижиниң штрафтаар дээни шын. Торгап турар-даа бис. А өг-бүленің чаңгыс кежигүнү төлеп чок чоруун көргускеш, штраф төлээрге, ооң ургларынга, ашаанга азы кадайынга когарал таваржыры билдингир. Арага ишкен кижи акшаны өг-бүле бюджединден үндүрер болгай. Ынчангаш чамдык күш-ажылчы коллективтер штрафтаткан кижини бодунуң дөрт ажылдап турар черинге ийикпе, өске-даа черге ажыл шагының соонда ажылдаваш, ол акшазын бодунуң күжү-биле өг-бүлеге эгидер ужурлуг деп негеп турар. Бо саналды көдээ Советтиң күүскому чөптүг деп көрүп, аңаа хамаарыштыр хемчегни моон соңгаар алырын хүлээнип турар.

Арагачылар-биле чергелештир маңгыстапчак амыдыралдыглар-биле демиселди база күштелдирген. Бис. Дөрт уруглуг хирезинде ажыл кылбас, чүгле арагалаарын бодаар, ажыл-төлүүнүң кижизидилгезинче-кичээнгей салбас бир кижиниң ие эргезин көзээн бис. Т. Подгорных, И. Кудрявцев деп кижилерге ажылга кирип алыр хуусаа айыткаш, маңан тур бис. Бир эвес ол үеде ажылдап эгелевес болза, херээн истелге органнарынче киирер.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселге көскү агитацияны база ажыглап турар бис. «Ногаан чыланның» хоразының, уржуктарының дугайында тайылбырны бүдүрүлгелерде бижээш өскен, хөй-ниитиниң чүрумун хажыткан төлеп чок кижилериң чуруктарын милиция бажыңының чанында «Эки чурттаарынга биске шаптыктер турарлар бо» деп сөстериң адаанга азып турар бис. Ол база дыка дээштиг дээрзин чугаалаар өлөөр.

Ниитизи-биле арагалаашкын деп бүжар чаңчылга удур бистиң демиселивис мынчаар чорун турар. Ооң баштайгы түңнелдери эки-даа болза, точка салыры элек. Шүүт хүүлээр дээш ам-даа шудургу ажылдаар ужурлуг бис.

Л. КАМЗАЛАКОВ,
Сарыг-Сеп көдээ Советиниң күүскомунуң дөргазы.

ДОКТААМАЛ ЧОРУДАР

Улуг-Хем районда «Сельхозтехника» салбырының коллективи он бирги беш чылдың доозукчу чылының эрткен беш айының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Көдээ ажыл-агый техниказының септелгезин ой-шаанда чорудуп, совхозтарга боттуг дузаны каткан. Машина-трактор мастерскаазының коллективи (эргелекчизи Х. Д. Тангыт-оол) трактор септээр планын ажыр күүсеткеш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Бүдүрүлгеде М. Ф. Блинов, Э. Лопсан-Комбу, Д. П. Дергуно, О. Оюу, В. Вихрев дээн ышкаш мурнакчылар боттарының планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар. Ынчалза-даа коллективтиң адын бужартадып, арагадарыже хандыгар чамдык эштериң бар болуп турары хомудавчыг. СЭКП ТК-ның «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында» доктаал амыдыралга чоруп турде-ла, чамдык Ю. Домбай, В. Новиков, Х. Бышпак-оол, Б. Яндараа дээн чижектиг чолаачылар эзирик-тер сергедир черге кирип, хөй-ниитиниң болгаш куш-ажылдың сагыыга-чурумун үрээн. Ол эштерни коллективтиң хуралынга тургузуп, 50-50 рубльге штрафтаан.

Коллективте ажыл шагы үзер чоруктар көвүдээн. Эрткен чылын беш ай дургузунда бүдүрүлгеге 713 кижи ажылдап тургаш, 206 кижи-хүнүн чидирген.

Моон алгаш көөрге, коллективте куш-ажылдың сагыыга-чурумну куду деңнелде тургустунган. Бо талазы-биле тодаргай хемчеглерни «Сельхозтехниканың» удуртукчулары ап, арагачыларны болгаш ажыл шагы үзерлерге удур демиселди шыңгыырадып, доктаамал чорудары негеттинип турар.

К. ТУЛУШ.

Чагаа изи-биле

№ 8 ПТУ: чүге ара кагганыл?

Шагаан-Арыгда № 8 ПТУ-нуң доозукчуларының адындан бижээн хомудалдыг чагааны чоокта чаа редакция алган. Ында сургуулдар стипендия орта албайн турарын болгаш училищеде чамдык четпес ажылдар дугайын бижээн. Чагааның изи-биле ук училищеге барып, ооң ажыл-амыдыралы-биле танышкан. Ол дугайында материалды мооң адаанда парладывыс.

1984-85 өөредилге чылында № 8 ПТУ алдан беш сургууль хүлээп алган. Дашчының, бызаңчының, штукатур-малярның мергежилинге ук училищеде өөредип турар. Үш бөлүкке өөренип кыштаан сургуулдар апрельден бээр Чаа Шагаан-Арыг хоорайда тудуг объектилеринде күрүне практиказын эрттирип эгелээн. Июль эгезинде доозарының экзаменнери эгелээр. Бо чылын училищени чүгле 40 сургуул доозар. Доозукчуларның саны чүге ынчаар эвээжээнил? Бо айтырыгга училищениң директору Б. Ш. Дамба мындыг харыы берди: — Сургуулдар четчелээшкинниң планының күүсеттинмейн турарының-даа, өөренип кирип алганнарның ара каггаш чоруп турарының-даа кол-да чылдагааны — училищениң материал-техниктиг баазазының кошкаанда. Өөренип, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаанында.

Директорнуң ол харыызынга каттышпас арга чок. Училищеге аңгылаан тускай бажың чок. Бо эртип турар өөредилге чылында ында ортумак школаның үш класын ПТУ-га берген. Ооң ийизинге хичээлдер эртип турган, а бирээзинге сургууулдар чурттап турган. Сургууулдарның амгы чурттап турар общежитиезин чүгле февраль айда берген. Училищеде практиктиг хичээлдер эрттирер кабинеттер, лабораториялар-даа чок. Хичээлдер чүгле теория кырынга эртип турган. Сургууулдарның чемненип турган столоваязы кышкы үеде ажылдаарынга белен эвес болганындан хагдынган болгаш ол олчаан ажылдаваан. Бо чылдагаанналарның уржуу-биле хөй сургууулдар өөредилгезин ара каггаан.

Күш-культура хичээлдерин эрттирери-биле училище школаларның спорт залын дилеп чоруп турар. Школа директорлары ону чамдык үелерде чөпшээревейн баргылаар таварылгалар-даа тургулаан. Спортчу секциялар эрттирери ооң артык бергедээшкиннерге таваржып турган дээрзи чугаажок, № 8 ПТУ-нуң сургууулдары районга эртип турган спортчу маргылдааларга киржип, багай эвес түңнелдерни чедип ап келген. Күш-культура хичээлдери эрттирер таарымчалыг байдал турган болза, түңнел оон-даа эки турар ийик.

Үстүнде айыттынган четпестер дугайында сургууулдарның редакцияже бижээн чагаазында база айтып турар. Оларның ол хомудалын профтехөөредилге эргелел болгаш ук ПТУ-нуң базаза будурулгези, «Шагонартяжстрой» трест хичээнгейге ап, чогуур хемчеглерни чаа өөредилге чылы эгелевээнде ап чорудар ужуглуг.

Ооң аңгыда күрүне практиказын эрттирип турар сургууулдарны дээре ажылдыг, үлегерлиг сагылга-чүрумнуг бригадаларга ажылдадыры чугула. Сургууль бүрүзүн бригадада коммунист азы ажылчын санынга дагдындырары албан. Ол чорук сургууулдарның ажылды эки шиңгээдил алырынга-даа, ажыл дээш харыысалгалыг болурунга-даа улуг салдарлыг. А амгы үеде практика эрттирип турар сургууулдар шупту аңгы-аңгы бригадаларда. Оларны бижыглаан тускай дагдыныкчылар-даа чок. А чамдык үлегер чок улуг эштер практикалап турар сургууулдарның дорт хүлээлгезинге хамаарышпас ажылдар кылдыртыры-биле кызыгаарлаттынып, сургууулдарның шилип алган мергежилинге хамааржыр, оларның сонуургааны ажылынга ажылдатпайн турар. Оон туржук ажылынга эзирик кээп, сургууулдарга үлегер чок чоруун көргүзе бээрлер база таваржып тургулаан. Практика эрттирер сургууулдарга мындыг эпчок чүүлдер моон соңгаар турбазын чедип алыры — № 8 ПТУ-нуң башкыларының, мастерлериниң кол хүлээлгези.

Училищеге өөренип-даа, практика эрттирип-даа турган үезинде сургууулдар күрүне стипендиязы 30 рубльди ап турарлар. Оон аңгыда 46 рубльди «Шагонартяжстрой» трест ай санында берип турар. Ынчалза-даа хичээл азы ажыл шагы үскени дээш ол акшаны казып каптар. Ол акшаны чүгле тускай табель ёзугаар берип турар. Ынчангаш стипендия албайн турар бис деп бижип турар сургууулдар хичээл үскеш, боттарының буруузу-биле ону албайн барган дээрзин маңаа демдеглээр апаар. Ол акшаны оларга чүге бербейн турарыл дээрге-ле, билдингир ышкажыл, олар хичээл үзүп турарлар-дыр. Хичээл шагы үслээн сургууулдар күрүне стипендиязы (30 рубль)-биле кады 46 акшазын база ап турар. Ындыг эки өөредилгелиг, үлегерлиг сагылга-чүрумнуг сургууулдар училищеде база бар, оларның чижээнге Тамара Доспанай, Орлан Сат олар хамаржыр.

Материал-техниктиг байдалында таарымча чок чүүлдер турза-даа, училищеде өөредилге-кижизидилге ажылы хире-шаа-биле чоруп турар дээрзин база айтыр апаар. Училищеде кижизидикчи башкы (хоочун, дуржулгалыг кижи) В. О. Долчанмаа уругларның хостуг үезинде организастап турар ажылдары-биле танышкылырды. Өөредилге чылының эгезинден тура элээн ажылдарны олар организастап келген. Билиглер хүнүнден эгелээш өске-даа тускаажалдыг болгаш байырлал хүннерингe таварыштыр кежээлерни училищеге эрттирип турган. Районнуң милициязының, библиотеказының ажылдакчылары чаңгыс эвес удаа лекция, беседаларны кылган. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну К. Ч. Доржукай, фронтучу И. Ф. Неделин олар-биле ужуражылгаларны эрттирген. «Чараа-чечен» деп шүгүмчүлелдиг хана солуннy сургууулдар үндүрүп, чедер-четпестерни аңаа демдеглеп келген. Училищениң башкылары база сургууулдары субботник, воскресниктерге доктаамал киржип турган. Сургууулдарның чурттап турар общежитиезининг дыштанылга өрээлинде культурлуг дыштанылгага ажыглаар чүүлдерни тургускан. Ында уруглар телевизорну көрүп турар, теннис, билльярд база бар. Музыка херекледелерин база училище садып берген. Радиола, магнитофон, гитара дээн ышкаш музыка херекледелерин башкылар уругларга хичээлден дашкаар хостуг үезинде берип турар. Ол чүүлдерни камныг ажыглаары — сургууль бүрүзүнүң хүлээлгези.

Сургууулдарның хостуг шагын культурлуг, ажыктыг кылдыр эрттиреринiң тодаргай планын боттандырары чугула. Организастап эрттирип турар бүгү-ле чүүлдер уругларга онзагай, уттундурбас болуушкун болуп, оон чаа чүвени билип алырынга, кижизиг ажыл-чаңга өөренириңге идиглиг болган турарын, сургууулдарның боттарының инициативазын бедидерин, бот-башкартынылгачы чедип алыр болза эки.

Үстүнде айыттынган четпестерни эдер хемчеглерни училищениң дирекциязы, ооң база бүдүрүлгези дарый ап чорудар ужурлуг. Сургууулдарның өөредилге-кижизидилгезининг шынарын бедидип, олардың хостуг үезин чөп ажыглаарын чедип алыры-биле № 8 ПТУ-нуң башкылар колллективи ажылын дем-биле чорудуп, ажылчын кадрлар белеткээр хүлээлгезин боттандырар чогуурлуг.

С. БАЛЧЫР,
«Шынның» корр.

ӨРТ ӨЖҮРҮКЧҮЛЕРИНИҢ МАРГЫЛДААЗЫ

Аныяк өрт өжүрүкчүлерниң республика маргылдаазының киржикчизи — он ийи команда Совет Тывaның 5 чылы аттыг стадионга чыглып келген.

Хөгжүмнүң үнүнге үдеттирген командалар одуруглай чыскаалыпкан. Белен. Маргылдаанның тугун эрткен чылын болган спортчу ол маргылдаанның тиилекчизи — Кызыл хоорайның командазының кежигүннери көдүрген. Өрт өжүреринiң спортчу хевирлеринге маргылдаа эгелээн. Спортчу бо маргылдаанның негелдерни, мергежилгелери нарын.

Маргылдаанның баштайгы хүну. Оолдар, уруглар ол хүн өрт өжүрер херекледелерни туткаш 80 метр черге шапталараазыннарны ажып эртип чораан, өрт өжүрер үжүрлүг. Мергежилдер нарын, ындыг-даа болза оолдар-даа, уруглар-даа аңаа эрес-кашпагайын көргүскеннер. Уруглар маңаа өрт өжүрериниң техниказын эки билирин көргүскен. Маргылдаанның бо хевирингe чидиг демиселдиң түңнелинде шаңналдыг черлерни — Барыын-Хемчик районнуң командазындан Наташа Пахомова, Виталий Оськин, Каа-Хемниң, Кызыл хоорайның аныяк өртүүлеринден — Виталий Зеленко, Мерген Ооржак олар эзилээн. Кызыл хоорайның уруглар командазы эр-хей болуп, шаңналдыг черни алган, а оолдар олардан база чыда калбаан.

Маргылдаанның ийиги хүнү. Хадымзырап турар, сериин. Ындыг-даа болза урутларга он шаптык болбаан, спортчу маргылдаалар уламчылаан. Командалар эстафетага киришкен, бо удаада база аңаа оолдар, уруглар командазы эстафетага бээзе эки көргүзүглерни көргүскен. Оон кандыг түңнел үндүрүп болдурул? Кызыл хоорайның өрт өжүрүкчүлерiң бо маргылдаага бүгү талазы-биле шыырак белеткелдиин көргүскен. Барыын-Хемчик райондан келген команданың кежигүннери маргылдаага аныяк кызылчылардан дудак чок белеткелдиг киришкен. Ооң-биле кады Каа-Хем, Улуг-Хем, Кызыл районнарның аныяктары өрт өжүреринiң арга-хевирлерин багай эвес билирия маргылдаага көргүскеннер.

Аныяктар командаларының республика маргылдаазын түңнээр үе келген. Ооң түңнелдери бо: спортчу чидиг демиселдиң түңнелинде, республика маргылдаазының бирги черин Кызыл хоорайның командазы эзилээн, ийиги черни Барыын-Хемчик райондан келген команда алган. Үшкү чер — Каа-Хем районда.

Маргылдаанның түгүн тиилекчи команда — Кызылдың аныяк командазы бадырган.

П. СОСЕДКИНА.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның школа-интернадының командазының кежигүнү Люда Даргаттың шаңналды ап турары.

В. САННИКОВТУҢ фотозу.

Үлегерлиг корум-чурум дээш

АРГА-ДУРЖУЛГА МӨӨҢНЕТТИНИП ТУРАР

Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар чугула бо ажылды көдээ Советтиң девискээринде хөй-ниити организацияларны дамчыштыр чорудуп турар бис. Маңаа эки хуу судунуң дугайын бижиир бодай-дыр мен. О. Шынаа көдээ Советиниң чанында эки хуу суду ажылын план ёзугаар чорудуп турар. Ооң кежигүннериниң ажылын дээштир болдурар соруглга-биле оларга практиктиг дуза чедирип, районнуң суд, прокуратура черинiң ажылдакчылары чыл санында өөредиг семинарны эрттирип турар. Эш хуу судунуң ажыл-чорудулгазынга ооң дузалыг болуп турары чугаажок. Оларның кандыг-бир херекке хамаарыштыр ап турар хемчеглериниң дээштии элээн бедээн.

Эш хуу суду чонның киржилгези-биле эртип турар. Хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээн, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыткан, ажыл шагы үскен кижилерни, өг-бүле, уруг-дарыг кижизидилгезин чиик көөр ада-иелерни судка тургузуп турар. Эш хуу судунуң ажылын ооң даргазы Д. А. Болат-оол дөрт чыл удуртуп турар. Ооң ол талазы-биле арга-дуржулгазы улуг. Ол — көдээ Советтиң депутады. Коммунист депутат хөй-ниити бо хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Чаңгыс чер чурттугларының мурнунга туруп, суд мурнунга харыылаары — амыр эвес. Эш хуу судунуң кежигүннери херек бүргүзүн шыңгыы, негелделиг көрүп турар. Кол-ла чүве — ооң өске кижилерге өөредиглиг, кижизидикчи талалыг болуп турары. Херээн көрдүрген бүрүүлүг кижилер катап хажыдыышкын кылбайн турар. Судтан түңнел үндүрбээже хоржок.

Корум-чурум кайда-ла эки болдур, ажыл-агый түңнелдерин чугаажок эки болур. Ол — хөй-ниитиниң-даа, күш-ажылдың-даа сагылга-чурумунда хамааржыр. Үстүнде чугаалааның үүлгe эш хуу судунуң киириштирип турар үлүү база бар.

Совхоз бүдүрүлгезинде мурнакчыларның саны чыл санында немежип турар. Чижээ, эрткен кыштаглаашкынны совхоз багай эвес эрттирген. № 1, 2, 3 хойжу бригадаларның ажыл-ишчилери төрүүр 100 баш хойга онааштыр 86—92 чедир хураганны камгалап алган.

Хөй-ниитиниң бижыг корум-чуруму-биле холбашкан айтырыгны чурттакчы чонның хүралдарынга чугаалажып турар. Ол талазы-биле чоокку үеде сес лекция болган, алды беседаны чоруткан. Бо ажылды план ёзугаар чорудуп, ооң күүселдези дээш контрольду ам-даа күштелдирер бис. Көдээ Советтиң чанында эш хуу судунуң ажылының арга-дуржулгазы элээн байып кел чыдар деп чугаалап болур.

С. АРТЫНА,
О. Шынаа көдээ Советтиң күүском даргазы.
Тес-Хем район.

Фото-чуруктар буруудадып тур

ЧАДААНА ХООРАЙ: арыг-шевери кажан экижиирил?

Республиканың чурттакчылыг бир улуг черлериниң бирээзи — Чадаана хоорайның арыг-шевериниң болгаш чаагайжыдылгазының дугайында материалдар бистиң солуңга эвээш эвес парлаттынып келген. Ооң бирээзи — эрткен чылдың сентябрь 5-те үнген «Шынның» рейдизи. Республика, район солуннарынга, радио, телевидениеге Чадаана хоорайның санитарлыг, арыг-шевер байдалының четпезин бижип, шүгүмчүлеп турза-даа, улуг-ла дээредээшкиннер, экижилге болбайн турар. Хоорай Советиниң күүскому аскап турар бо айтырыгже киичээнгейни салып, доктаал-шиитпирлерни үндүрүп турза-даа, чурттакчы чон, будурулге, албан организациялар-биле тодаргай, боттуг ажылдаваин турары илдең.

Будурулге, албан черлерингe база хоорайның чурттал-коммунал ажыл-агыйынга хамаарыштыр элээн хөй бажыңнарның ажаалда-хайгааралын суларатканындан, чурттакчыларның оларны кам чок эдилеп турарындан сандан үнген, кым-даа чурттаавас эзнизиргей «хос хаваржактар» боон октатының турар. Ындыг бажыңнар көруш чок болуп, хоорайның аян-шинчизин үреп, кижилерниң сеткил-хевиин карарты дээп, эң-харыысалга чок, тоомча чок чоруктуң үлегери боон көстүп турар. Бажың-балгаттар, кудумчулар аян-шинчилиг, арыг-силиг, чугай-латтынган, будуттунган, долгандыр ногаан үнүштер бүргээн турар болза, сагыш-сеткилге өөрүнчүг, ажыл-ишчилерниң күш-ажылчы тура-соруунга чаагай салдарлыг.

Районнуң, хоорайның партия, совет, ажыл-агый органнары, хоорайның бүгү чурттакчылары Чадаананы аян-шинчилиг, чаагайжыттынган, ногаанчыттынган үлегерлиг чер болдурар дээш демниг хөделири, болдунар бүгү чүүлдерни дарый боттандырары чугула боон турар. Чаагайжыдылга, ногаанчыдылга, санитарлыг байдалды экижидер дээш ажылдарны хоорай Советиниң күүскому шуут дөрт холга ап, ол ажылдарже сагыш салбайн турар удуртукчуларга, чурттакчыларга хамаарыштыр шыңгыы хемчеглерни алыры, херек апарза, торгаалды-даа онаары чугула.

ЧУРУКТАРДА: 1) хоорайның Советская кудумчузунда чаагайжыды туттунган (төп одалгалыг, изиг-соок суглуг, санузелдерлиг) ийи каът бажыңнар ажаалда-хайгаарал чогундан эзи калгылаан; 2) Хемчик кудумчузунда 5—6-ла бажың бар, ол хиреде оларның чанында бок бажыңнарның крышалары-биле чаржалаштыр бедип үнген; 3) кыплаан хөмүрдаштың, хүлду «Искра» совхозче баар оруктуң талазында бажыңнар артында чалдай төккен; 4) Ленин кудумчузунда № 28 бажыңның хериминиң иштинде бок даг-озаа-ла.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРДА

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫ:
шил савада балык

Куйбышев областың анчылар ниитилелиниң инкубатор цегининг шил саваларында үүргенелерден карась балыктың личинкалары боттанып келген. Областың чер болганда суг хөөлбектеринде ак карась сөөлгү чылдарда көстүп келгилээн. Ол — дүрген өзүүчел балык. Бүдүн чартык килограмм дезилиг карасьтарны балыкчылар тудуп алгылаан болгулаар. Ол хире улуг балыкты тудуп алыры — кымга-даа күзенчиг, амыранчыг. Балыктаарынга хандыкшылдыгларның хөй санныг дилеглерин ёзугаар кылымал арга-биле ол балыкты өстүрүп эгелээнiниң ужуру ол.

Анчыларның болгаш балыкчыларның кежигүн дадыгарының фондузундан барык чүс муң рубльди балык курлавырларын немей тургузарынче областың аңчылар ниитилели чылдык-на чарыгдап турар.

УКРАИНА:
«Застройщик» магазин

Днепропетровск областың Магдалинов районунуң көдээ чурттакчыларының чагырларын ёзугаар түүйбу, цемент, шиферни «Застройщик» магазин оларга садып эгелээн. Хүүзунда бажың тударынга хереглээр материалдар-биле чурттакчыларны хандырар деп хүлээлгени ол магазин алган.

Кооператорлар тургускан ындыг магазиннер элээн көш районнарда ажылдап турар. Чаа бажыңны тударынга хереглеттинер бүгү-ле чүүлдерни түүзү-биле алырын ол садыглар хереглекчилерге сүмелеп турар. Материалдарны сөөртүп чедирерин трансагентство болгаш «Сельхозтехника» каттыжыышкыннарыбиле керээ ёзугаар төпчүткен. Ол бүгү чурттакчы чонга таварымчалыг болуп турао.

Сөөлгү ийи чылда областа ындыг 17 магазин база ажыттынар. Оларның чартык кезии дериттинип турар. Чурттакчылыг кандыгдаа пунктуга материалдар чедиртине бээр арга тургустунар.

ЛИТВА:
ажык дээр адаанда кафе

Янзы-бүрү өнүг тенты чечектер чаъс соонда мөөгүлер дег, Вильнюстуң хол кудумчуларында үзүп келген. Хоорайның хөй-хөй кудумчуларында, шөлдеринде болгаш скверлеринде ажык дээр адаанда кафелерни майгынчыгаштар кылдыр ол чечектер шыва алы берген. Кат-чимистен кылган хандыларны, морс болгаш квасты ында элбээ-биле садып эгелээн.

Өөш чүс хире ындыг кафелер дериттинген. Олышкаш тускайлаттынган садыг будурулгелери база ында тургустунган: шайлаарактар, сүт болгаш сок барлары, магазиннер иштинде бичии кафетерийлер.

(СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнадыгларындан).

ДЕЛЕГЕЙ ИНФОРМАЦИЯЛАРЫ

ВАРШАВА. Аңаа Польшаның Каттыжакан ажылчын партиязының ТК-зының эзилчиглиг пленуму ажылын дооскан. Орта ПКАП ТК-ның Политбюрозунуң «Партияның политика-организакчы ажылының дээштинин бедидериниң айтырыгларының дугайында» клеткелди дыңнап чугаалажкан болгаш ол талазы-биле чогуур доктаалды хүлээп алган.

ПКАП-тың уставын ёзугаар 1986 чылда эртер ПКАП-тың X съездизинге, ПУР-нуң сейминге соңгулдаларга белеткелди калбартыр дугайында шиитпир база хүлээп алдынган.

ПКАП ТК-ның Бирги секретары В. Ярузельский пленумга түңнел сес ап, чүве чугаалаан.

БЕРЛИН. Борта ГСЧП ТК-ның болгаш ГДР-киң Министрлер Чөвүлелиниң тудуг талазы-биле 8-ки конференциязы ажыттынган. Оон ажылынга ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-киң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, республиканың өске-даа партия болгаш күрүне удуртукчулары киржир.

ГСЧП-ниң социал политиказының үндезини чурттал-туудунуң программазын моон соңгаар боттандырарының, тудуг ажылының ажыктыын болгаш шынарын бедидериниң, улус ажыл-агыйынга бо чугула адырының ажыл-ишчилериниң ГСЧП-киң XI съездизинге киирип турар үлүүнүң дугайында айтырыгларны делегаттар чугаалажыр.

РИМ. Италияда бо хүннерде чыскаалдар калбаа-биле болуп эртип турар. Берге демиселдиң түңнелинде чаалап алдынган бодунуң эргелерин камгалаар дээш, күрүнениң экономиктиг угланышкынынга болгаш капитал дарлалынга удур демисежир дээш демократтыг профэвилелдериниң кыйгырыы-биле муң-мук кижилер чыскаалче үнүп турар. 1975 чылда профэвилелдер-биле чардынган «Шалының доктаамал эвес хемчээлиниң дугайында» дугуржулганы Италияның үлетпүр конфедерациязының үзер дээн шиитпири ажылчы чонның киленiин хайындырган. Чуртта амыдыралдың өртээнiң өскени-биле чергелештир ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыттарның шалымынга немей төлевир бээри ында көрдүнген турган. Конфиндустрияның ол базымынга харыы кылдыр Италияның дыка хөй районнарында, ылаңгыя индустрия талазы-биле сайзыраңгай соңгу чүкте, орта удурленген ажылчы чонның чыскаалдары болгаш манифестациялары болуп эрткилээн.

ТРИПОЛИ. Ливий революциязын — Токионуң чурттакчыларының саны май айның эгезинге чедир тулган хөй хемчээлге чедип, 11.837.106 кижи болган. Будүн чартык чыл иштинде ооң чурттакчыларының немелдеө үзүлдези дө[illegible]

ТОКИОНУҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ

ТОКИО. (СЭТА). Делегейниң эң улуг хоорайларының бирээзи

ДЕЛИ. ССРЭ-ниң Индияда элчин черинге сураглыг чурукчу Святослав Николаевич Рерихке Улустарның найыралы орденин байырлыг байдалга тывыскан. Ол шаңналды аңаа индий-совет найыралды болгаш кады ажылдажылганы бижыглаврынга киирген үлүг дээш тывыскан.

ЧУРУКТА: С. Н. Рерих шаңналы-биле.

С. КАРМАЛИТОНУҢ фотозу.
СЭТА-ныҢ фотохрониказы.

ЧЫЛГЫЧЫЛАР

Уштa челер доруун мунган
Урук туткан, чылгы болган,
Уавгүр бо эрес, түрлүг
Ушкан кушсуг кылыйтып тур.
Аңзыг, дошкун эмдик аътта
Аңгыр-оол-даа олурупту.
Айыңайнып киштевишаан,
Араатанзыг дывылап тур.
Ийи бутка өрү куштаваш,
Ойта барып дүжер часпы.
Изиринккен эриң тоор чок.
Олудунда кадалбышаан.
Аскын салгаш чүгүртүр дээш,
Ажык шолче албадады.
Дембээрээнзиг
шурап-шурап,
Дедирленгеш хээп дүштү.

Карак чивеш аразында
Катап тура халып келгеш,
Эзеңгиде ылдыртынган
Эрни алгаш ыңай болду.
Ушпас, турбас доруу-биле
Уавгүр-даа чыпшыр четти.
Шүүргедээн эзир ышкаш
Чүген дынын холга апты.
Ээзин алгаш хойдуккан аът—
Эрес эриң холун эртпээн.
Суглуун дайнап, бажын
силгип,
Сулараксай берген тур оң.
Малдан коргуп, могаар кижи
Барып-барып Идам боор бе.
Башкы коннун дыңзыдыпкаш
База катап муна каапты.

Б. ДОЮНДУП.

ХОСТУГ ЧАҢНАП ОРАРЫМ КАЙ

Чычаан мунган аныяк оол
«Сыырткыыжымга»
сыдымнаткан.
Дылы «долгай» чолаачы эр
Дыттыг-Хемче углаыткан.
Руль дээрбээн долгап орда
Уштa чүткээн чычаан мөгген
Иштим ийлээн, даштым даг
дег
Ийи балдыр сири-кавы.
Караңнадыр маңнаткан оол
ГАЗикти мактап чорду.
Частырыымдан бажым
түүлеп,
Шапкан аът дег, суг дер
дүштүм.
Аът-хөлдуг малчын бодум
Автомобиль дозуп чүмүл!
Кодан сүрүүм каътка чалап,
Хостуг чаңнап орарым кай.

М. ТИРЧИН.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ИЮНЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Юрка — сын командира» 9.30 шакта, «Господин Великий Новгород» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Самраат» 10.20, 14.00, 16.40, 19.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Сказка странствий» 12.00, «Цена победы» 14.00, 15.50, 17.40 шактарда.

ИЮНЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Парашютисты» 9.00, 11.20, 13.10, 15.00 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «В двух шагах от Рая» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Самраат» 17.30, 20.30 шактарда.

ТЫВА АССР-НИҢ ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА МИНИСТЕРСТВОЗУ дараазында өөредилге черлериниң хүндүсү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларынга киирер кижилерниң шилилгезин чорудуп турар:

Омскиниң технология институдунга дараазында мергежилдерге: «дааранылга кылыгларының технологиязы», «дааранылга кылыгларын чогаадып кылыры», «амыдырал хандырылгазының экономиказы болгаш ону организастаары», «бухгалтер учёду», «постаавы болгаш чиик үлетпүрүнүң кылыгларының уран чурулга каасталгазы болгаш чогаадып кылыры»

Шахта хоорайның технология институдунга дараазында мергежилдерге: «алгы-кештен кылыгларның технологиязы», «алгы-кеш кылыгларын чогаадып кылыры»;

Хүндүсү салбырларга киирер күзелдиглер Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң системазынга ийиден эвээш эвес чыл ажылдаан стажтыг, бот-өөредилге салбырынга — алды айдан эвээш эвес стажтыг болур ужурлуг. Омскиниң технологтуг институдунуң үстүнде адаан мергежилдеринге хөй уругларлыг болгаш эвээш шалынныг өг-бүлелерден уругларны база өскүстерни конкурстан дашкаар хүлээп ап, күрүнениң долу хандырылгазынга киирер.

Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Москваның технология институттарының белеткел салбырларынга дараазында мергежилдерге: «радиотехника», «чиик үлетпүрүнүң машиналары болгаш аппараттары», «ыяш ажылдап кылырының технологиязы», «химия бүдүрүлгезиниң технологиязы болгаш шеверлел ажылдарының дериг-херекселдери», «бухгалтер учёду», «амыдырал хандырылгазының экономиказы болгаш ону организастаары», «куш-ажылды организастаары болгаш нормалаары».

Белеткел салбырларынга киирер күзелдиглер ажылчын азы колхозчу боол бир чылдан эвээш эвес ажылдаан, ортумак тускай өөредилге черлерин доосканнар — үш чылдан эвээш эвес стажтыг болур ужурлуг.

Документилерин 1985 чылдың июль 1-ге чедир хүлээп алыр. Хүлээп алырының чурумун билип алыры болгаш документилерни хүлээдиривиле Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлге киидизинге кээр. Адреси: **Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, бажың № 1а.**

Журналист Шомаадыр Дойлуевич Куулариың «Баглааш» деп чаа тоожузундан эгелерни парлап эгелединис. Ш. Д. Куулар 1962 чылдан бээр «Тываның аныяктары» солуннүң редакциязында ажылдап турар. Солунга чурукчулап, киидиис эргелекчилеп, харыысалгалыг секретарылап база редакторлап ажылдавышаан, репортажтарны, очерктерни бижип тура. 1967 чылдан эгелээш чечен чугаа, кыска тоожу жанрларынга чогаал бижикринииң шенелдезинче чоорту шилчээн.

Ш. Д. Куулариың чогаалдарында амгы үениң совет амыдыралы, аныяк кижилерниң ажыл-ижи, оларның моральдыг мөзүг-шынарының хевирлеттинип, чүрттаалгага дадыгыышкынны ап, чоннүң чоон оруунче ылаптыг базымны кылганы болгаш өскө-даа темалар кол черни эзлеп турар. Ооң чогаалдарының баштайгы номун «Көк-Хевек» деп ат-биле Тываның ном үндүрер черн 1984 чылда парлап үндүрген.

Ю. КЮНЗЕГЕШ.

БАГЛААШ

Бирги кезээ

Кырган ирей боду-биле кады кыраан аъдының кырында кандыг-даа хилинчек чок олурупкан, аяар калгыдып чораан. Аъдын ол дүргедедир-даа шаа чок, кырган, кара-доруг аъды пат-ла чүрээ өлген, кагар-согар-даа болза, дөмейле дүргедей албас. Ынчангаш олар бот-боттарын бүгү назыда билчир болгаш албадашпайн, хире-шаа-биле чоруп органнар. Удавас Узун-Ашактың чурту-ла болгай, ашак-кадай боттары шагда-ла кызыл-дустай берген, ында ам оглу чүрттап орар, аңаа барып бут хөнүдүп алыр-дыр деп ол боданган.

Чоок-кавы аалдарда ооң чогум адын-даа орта билир кижи чок, аңаа-ла Ак-Начын келди» дижирлер. Та чүнүң үжүн чүве, ол бүгү назынында өг-бүле чок чүрттап келген. Чааскаанзыргай болгаш ындыг ийиктпе турум бажыңы, өө-даа чок, ол хирезинде кээзээ аттыг, кажан шагдан эдилеп келгени моңгун эзер-чүгенниг, аът челинден долган турган тыртып каан кара шокар чеп аргамчылыг, улуг эвес таалыңныг, оозун даады-ла иштиг, куруг-даа болза эзериниң чавыдынга ажыр каап алгаш чоруур. Алыс боду узаныр-дарганнаар болгаш эр кижиниң эдилелин бүрүнү-биле боду кылып алыр турган. Ынчангаш чамдык аныяк эрлер безин ооң эт-сеин адаргал-биле көөр.

Ак-Начын узаныр деп барганда изиг чайын тайгаже үнгеш, аңаа хөмүр өжүрүп, төрүк, дөжү-масказын чажырып суп каан черинден үштүп, кылыр чүвезин дооскаш база катап-ла дарганнаар хер-херекселин тайгага суп каар. Ынчангаш ооң каяа узанып турганын, кайда хер-херекселин чажырып каанын кым-даа билбес турган.

Арбан-сумуда ооң таныыр улустары, ырак-чоок төрел-дөргүлүү хөй-даа болза, ол бодунуң сеткилинге тааржыр өглерге кирер, оларга барганда бодунуң өөнде келген чүве дег таваар, ат-хөлүн эртежикле оттыкарып кааш, хонар дээн өөнүң ажылын кылчып, оларның-биле кады хөлзеп-ле кежээлээр. Ол өглер аңаа база чаңчыгып калган, бодунуң кижизи кылдыр көрүп, харын ону удур айбылаарга безин чажам дивес, оларның айтыбиле кыл дээн чүвезин хирешаа-биле кылып каар турган.

Ак-Начынның ооң өске база ийи онзагай талазы бар. Ол ынчап чорааш, амыдыралдың агымын эндевес, көрген-билген, дыңнаан чүүлдери кайы көвей, ынчангаш бир чеже ооң солун чугаазын дыңнаксаан улус ону күзелдии-биле өөнге күндүлеп хондуруксаар. База бир онзагай чүүлү — ооң чамдык эм оттарны танып, ажыглап билири турган.

Ам Ак-Начын назыдап, кырый берген. Биезки дег аталдар кайда боор. Ынчалзадаа ооң барып кирип чораан өглериниң эзлери чамдыктары чырык чер кырында чок-даа болза, оларның ажы-төлү ону кара чажындан таныыр, билир болгаш ада-өгбелери ышкаш күндүткеп күлээп ап чаңчыгып калганнар. Ындыг өглериниң бирээзи, шагдан тура-ла кирип өөренгени, ооң кады өскен эжи Узун-Ашактың чүртүнче кырган калгыдып ораны ол.

«Узун-Ашактың бодун дээзэн боор, Оолакай шору-ла чүрттап чор ийин бо. Адазының чүртүн кагбайн, ону уругларынга база үлам ижиктирип алган, черле шору-дур ийин бо, назыны база шору апарган болдур ийин мооң» деп кырган бодалын төндүрүп чадап чорда-ла, аъды тура душкен.

Ашак көрүп кээрге, Узун-Ашактың өөнүң орнунуң мурнунда, ужар чеде берген эрги баглааштың чанында, кырган аъды бажын үзүп алган турган. Кырган аъдындан дүжүп кээрге, аалдың ыттары безин көк-даа дивээн, пат-ла таныыр апарганы ол ыйнаан. Ужар четкен баглаашка аъдын баглап кааш: «Бо-даа солуур четкен эт-тир, чеже боор, бо оол ону бодаа олур ирги бе?» деп кырган иштинде бодаап, чызыт бажыңче базыпкан.

— Өрү эрте бергер, ирем— деп, Оолакайның кадайы Көк-Уруг даарап орган тонун орун кырынче каапкаш, Ак-Начын бажыңга кирип кээрге, дөр бажыңче чалаан.

— Бо оол кайнаар чоруткаы ол?— деп, кырган узун сөөскен даңзазын хойнундан үштүп, ооң бажын чүшкүгүлээш, коңгулуурунга кактагылаан.

— Уругларын эдертип алгаш, баглаашкылыр хадың кезип алыр кижи мен дээш арыг кирген улус, сураг бардылар-ла.

— Ол-даа чеп боор. Узун-Ашактың адазының-на баглажы болгай бо, ам чеже боор, кыраапы ол, солуур үе келген — деп, кырган сеткили ханганын илереткен.

— Ынча дижир-ле чүве, мен бо аалга келиримге-ле элей берген баглаашкы чораан. Оон бээр безин чеже чыл эрти, бистер безин бажыбыс көгерер чедип ор бис — дээш, Көк-Уруг хөнекте шайын демир-суугу кырынче каапкаш, от чүшкүре берген.

Дөмей-ле Ак-Начын өгге хонарын билгеш ол чаа шай хайындырып, быдаа кылырынче далажыпкан.

Көк-Уругнуң ада-ызыгууру ядыы-даа болза, шевер улус чораан. Ооржактар сумузунуң уруу, өске сумунуң кижизинге барып алгаш, эрги сумузу өскерли берген. Ону баштай билбейн чаңчыгып чадап, шагла болган. Бир катап суму черинден чизечилер келгеш: «Эрги сумуң чүл?»— деп айтырарга — баштай «Ооржак» дээш, оон сактып келгеш, «Ондар» деп ашаанын сумузун адаан. Алыс будужу оожум ышкаш болза-даа, чогум эрези кончуг. Ада-иези ону Көк-Уруг деп та чоп адап каан чүве, бичизинге шолазы турган чадавас. Херек кырында ол дас кара баштыг, ак шырайлыг, шилгедек дурт-сынныг кижи турган. Ол иезиниң инезиниң ужуун ам-даа салбаан болгаш кезээде-ле холу куруг орбес; чок-ла болза алгы үүштаан, чок-ла болза хеп даараан орар. Бөгүн база ол тон даарап, сиир дыдып орда Ак-Начын кирип келирге, ам канчаар боор, улуг кижи кирип келирге ижекип-ле орар эвес, кылып орган чүвелерин аткаар салып каашаа, шай чылыдып, чем хайындыра бергени ол.

— Бо бичии чүвени уругларынга бээр сен, уруум— дээш, Ак-Начын даалымба пос артыында ораап каан борбак шарыг тутсуп берген.

Көк-Уруг кырганның берген шарыышкынын чазыптарга, элээн каш даш чигир болган. «Чигир тыптыр эвес, ону кайыын тып алган дээр сең» деп Көк-Уруг иштинде бодабистер безин. бажыбыс көгерер чедип ор бис — дээш, Көк-Уруг хөнекте шайын демир-суугу кырынче каапкаш, от чүшкүре берген.

Дөмей-ле Ак-Начын өгге хонарын билгеш ол чаа шай хайындырып, быдаа кылырынче далажыпкан.

Көк-Уругнуң ада-ызыгууру ядыы-даа болза, шевер улус чораан. Ооржактар сумузунуң уруу, өске сумунуң кижизинге барып алгаш, эрги сумузу өскерли берген. Ону баштай билбейн чаңчыгып чадап, шагла болган. Бир катап суму черинден чизечилер келгеш: «Эрги сумуң чүл?»— деп айтырарга — баштай «Ооржак» дээш, оон сактып келгеш, «Ондар» деп ашаанын сумузун адаан. Алыс будужу оожум ышкаш болза-даа, чогум эрези кончуг. Ада-иези ону Көк-Уруг деп та чоп адап каан чүве, бичизинге шолазы турган чадавас. Херек кырында ол дас кара баштыг, ак шырайлыг, шилгедек дурт-сынныг кижи турган. Ол иезиниң инезиниң ужуун ам-даа салбаан болгаш кезээде-ле холу куруг орбес; чок-ла болза алгы үүштаан, чок-ла болза хеп даараан орар. Бөгүн база ол тон даарап, сиир дыдып орда Ак-Начын кирип келирге, ам канчаар боор, улуг кижи кирип келирге ижекип-ле орар эвес, кылып орган чүвелерин аткаар салып каашаа, шай чылыдып, чем хайындыра бергени ол.

— Бо бичии чүвени уругларынга бээр сен, уруум— дээш, Ак-Начын даалымба пос артыында ораап каан борбак шарыг тутсуп берген.

Көк-Уруг кырганның берген шарыышкынын чазыптарга, элээн каш даш чигир болган. «Чигир тыптыр эвес, ону кайыын тып алган дээр сең» деп Көк-Уруг иштинде бодаөскен эжи Узун-Ашактың чүртүнче кырган калгыдып ораны ол.

«Узун-Ашактың бодун дээзэн боор, Оолакай шору-ла чүрттап чор ийин бо. Адазының чүртүн кагбайн, ону уругларынга база үлам ижиктирип алган, черле шору-дур ийин бо, назыны база шору апарган болдур ийин мооң» деп кырган бодалын төндүрүп чадап чорда-ла, аъды тура душкен.

Ашак көрүп кээрге, Узун-Ашактың өөнүң орнунуң мурнунда, ужар чеде берген эрги баглааштың чанында, кырган аъды бажын үзүп алган турган. Кырган аъдындан дүжүп кээрге, аалдың ыттары безин көк-даа дивээн, пат-ла таныыр апарганы ол ыйнаан. Ужар четкен баглаашка аъдын баглап кааш: «Бо-даа солуур четкен эт-тир, чеже боор, бо оол ону бодаа олур ирги бе?» деп кырган иштинде бодаап, чызыт бажыңче базыпкан.

— Өрү эрте бергер, ирем— деп, Оолакайның кадайы Көк-Уруг даарап орган тонун орун кырынче каапкаш, Ак-Начын бажыңга кирип кээрге, дөр бажыңче чалаан.

— Бо оол кайнаар чоруткаы ол?— деп, кырган узун сөөскен даңзазын хойнундан үштүп, ооң бажын чүшкүгүлээш, коңгулуурунга кактагылаан.

— Уругларын эдертип алгаш, баглаашкылыр хадың кезип алыр кижи мен дээш арыг кирген улус, сураг бардылар-ла.

— Ол-даа чеп боор. Узун-Ашактың адазының-на баглажы болгай бо, ам чеже боор, кыраапы ол, солуур үе келген — деп, кырган сеткили ханганын илереткен.

— Ынча дижир-ле чүве, мен бо аалга келиримге-ле элей берген баглаашкы чораан. Оон бээр безин чеже чыл эрти, бистер безин. бажыбыс көгерер чедип ор бис — дээш, Көк-Уруг хөнекте шайын демир-суугу кырынче каапкаш, от чүшкүре берген.

Дөмей-ле Ак-Начын өгге хонарын билгеш ол чаа шай хайындырып, быдаа кылырынче далажыпкан.

Көк-Уругнуң ада-ызыгууру ядыы-даа болза, шевер улус чораан. Ооржактар сумузунуң уруу, өске сумунуң кижизинге барып алгаш, эрги сумузу өскерли берген. Ону баштай билбейн чаңчыгып чадап, шагла болган. Бир катап суму черинден чизечилер келгеш: «Эрги сумуң чүл?»— деп айтырарга — баштай «Ооржак» дээш, оон сактып келгеш, «Ондар» деп ашаанын сумузун адаан. Алыс будужу оожум ышкаш болза-даа, чогум эрези кончуг. Ада-иези ону Көк-Уруг деп та чоп адап каан чүве, бичизинге шолазы турган чадавас. Херек кырында ол дас кара баштыг, ак шырайлыг, шилгедек дурт-сынныг кижи турган. Ол иезиниң инезиниң ужуун ам-даа салбаан болгаш кезээде-ле холу куруг орбес; чок-ла болза алгы үүштаан, чок-ла болза хеп даараан орар. Бөгүн база ол тон даарап, сиир дыдып орда Ак-Начын кирип келирге, ам канчаар боор, улуг кижи кирип келирге ижекип-ле орар эвес, кылып орган чүвелерин аткаар салып каашаа, шай чылыдып, чем хайындыра бергени ол.

— Бо бичии чүвени уругларынга бээр сен, уруум— дээш, Ак-Начын даалымба пос артыында ораап каан борбак шарыг тутсуп берген.

Көк-Уруг кырганның берген шарыышкынын чазыптарга, элээн каш даш чигир болган. «Чигир тыптыр эвес, ону кайыын тып алган дээр сең» деп Көк-Уруг иштинде бодаышаап, эргижирей бергек үлгүүр хааржаанче оларын суп каан.

Кырган орукка туруксап, шагзыраан боор, ыыт чок чоруткаш, дөр чарыкта ширтек кырынга хезин-даа ужулбайн, йиленип чыдып алган.

— Бажыңарга сыртыктан салып берейн бе, ирей — деп, Көк-Уруг сагыш човап, хөректээш тон алгаш, оозун кырганның бажынга сыртап бергеш, чаа шай хайындырар суг узуп алыр дээш адашкыларның чоруткан арыының кыдында, ындыг конгуг улуг эвес кара сугже углай, эргижиреп оңа берген-даа, болза, даштыкы хевири үрелбээн кара чаңгыс демир-хуунүн кырызынга артылдыр суп алгаш чорупкан. Катап-катап аай-дедир кылаштап турбас дээш ынчаарыы ол ийикпе, демир-хуунга эжеп улуг эвес ыяш хуун тудуп алган.

Чай кидин үезинден эрте берген-даа болза, четчип үнген арга-арыг, ът-сигенниң өңү, оларның ам-даа читпээн чыды сагыш-сеткилди кодүрүп турган. Аал мурнунда хадың колдадыр үнген улуг арыгның кыдыы-биле кара суг шимээн чок хап баткан, бир-бир бодаарга чаңгыс черде турган-даа ышкаш. Ооң үнүн дургаар кара талдар, хадыңнар, теректер, чыжыргана холуштур үнген ак-чыраалар, узун маргаа сиген-биле эмеглежип алгаш ол кара сугну чажырып турганзыг. Билбес кижи болза, ында суг бар деп кажан-даа бодаваас. Кара суг аңаа суг эвес, Балыктыг-Кара-Суг деп ады-биле чонга алгаан турган. Хат чок, каак аяс хүн ооң эриинге чеде бээрге кижиниң арны, ак-көк дээр, дедир баштанган ыяштар суг дүвүнден көрүнүктелип келир. Балыктыг-Кара-Сугнуң ынаар, хемче тудушканынче чоокшулай бээрге, агыны бичии дүргедеп, иштинде чиңгистелчек өңнүг балырларны амыр-соксаал чок доюлдуруп чыдар апаар. Кажан шагдан бээр ол ындыг аян-шинчизин ескертпейн ынчаар-ла чыдып келген.

[Уланчылыг.]

Ш. КУУЛАР.

КУЛЬТУРА ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ЭКИЖИТСЕ

Культура болгаш ураң чүүл албан черлери, чогаадыкчы эвилелдер, организациялар чоннуң культура хандырылгазын экижидер дээш бүгү-ле бар арганы ажыглаарын амгы үеде онза чугула деп санап турар болгай. «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкиннер девискээрин бижикседим. Малчыннар беш чылды чедиишкинниг доозар дээш кызымак ажыпдап турарлар. Радиоприёмниктерде батареялар чогунган олар радио дыңнавайн турар. Солуннар, журналдар база чогуур үезинде келбес.

Ылаңгыя чайын Ишкиннерге мал семиртири-биле чайлаглап үнген малчыннар-биле кады кижи саны көвүдээр. Шагда байыр-чыскаал, оюн-концерт көктүг-шыктыг Чайлаг-Шөл деп черге эртип турган. Аңаа хөгжүм-шин театрының артистери мооң мурнунда ойнап кээп турганын сактырдыр мен. Кижи бодап көөрге ырак-узак малчыннарга чогаалчылар-даа чүге барып ужуражып болбазыл, чогаалдарның маадырларын харын оон тып ап болурлар. «Сүт-Хөл» совхозтуң удуртукчуларыы-биле дугуржуп турган, «Саян», «Аян» ансамбльдериң бөлүктери малчыннарга чүге оюн көргүзүп келбезин? Ол ынчаар ам орук каалама, шагдагы ышкаш аът, шары-биле чоруур үе эвес-ле болгай.

С. ОНДАР.

Сүт-Хөл район.

ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

«Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының кол үгланыышкыннарының негелделеринге дүүштүр ниити билиг школазынга орус дылды болгаш литератураны башкылаарын сайзыраңгайжыдарының оруктары» деп темалыг эртем-практиктиг конференцияны республиканың Чырыдыышкын министерствозу, башкылар билии бедидер институт эртирип турар.

Конференцияның баштайгы хүнүнде Кызылдың № 2 школазынга үш секция ажылдаан. Тыва эге класстарга орус дыл башкыларының, 8—10 тыва класстарга орус дыл, литература башкыларының база 4—10 орус класстарга орус дыл башкыларының үш секциязынга үк эртемнериң башкылаашкынын экижидер талазы-биле илеткелдерни дыңнап, айтырыгларны чугаалажып, башкылар аргадуржулгазын солушканнар.

Секцияларны Кызылдың педагогика институдунуң орус дыл кафедразының, национал школалариың эртем-шинчилел институдунуң Тывада лабораториязының дуржулгалыг ажылдакчылары, эртем кандидаттары удуртуп турар.

Дүүн конференцияның пленарлыг хуралы болган. Аңаа чугаалашкан айтырыглар талазы-биле түңнелдерни үндүрген. Республиканың школаларында орус дыл башкылаашкынында мөөңнеттинген аргадуржулгага хамаарышкан тускай делгелгени база ажыткан.

С. ООРЖАК.

МЕРГЕЖИЛДЕР ААЙЫ-БИЛЕ

Ындыг темалыг кежээни клуб болгаш херээженнер чөвүлели кады организастаан. Кежээге келгеннер олуттарны эзлепкен. Доозукчуларны кежээге чалаан. Ак-Туруг ортумак школазының башкызы М. В. Таргын кичээлин эгелээн. Залда олурганнар башкының өөренниктилери болганнар. Олар айтырыгларга харыылап, чай чок кичээлдээннер.

Мал эмчизи Н. А. Дартай-оол база тергииннер дээш маргылдаага киришкен. Ооң эргезинде аптечкалар. Малчын кижиниң хураганын канчаар эмнээрин эмчи сүмелээн. Амыдырал хандырылга ажылдакчызы А. Ш. Даржай мергежилиниң талазы-биле чугаалап таныштырган, хеп модазын көргүскен.

Садыгны К. К. Күдер ол ажылынга 21 болган. Садыг ажылының ужур-дузазын ол доозукчуларга база таныштырган.

Чалаткан аалчылар-биле ужуражышкынган ыңгыда «Боданыышкынче чалалга» деп ном делгелгезинден номнарга кыска допчулады кылган.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында доктаалдар-биле аңаа танышкан болгаш тос кижи составтыг комиссияны тургускан.

К. СҮГЕЖИК.
Улуг-Хем район.

УРУГЛАРНЫҢ ДУЗАЗЫ

Чыргаланды көдээ библиотеказының ажылынга ында номга ынактарның бөлүү — 7 «б» класстың өөренниктилери дузалажып турарлар. Совхоз библиотеказында номчукчулар саны немежил турар. Пенсионерлерге болгаш улуг назылыгларга номнарны айда ийи удаа чедирип берип турарлар.

Библиотекага болуп турар хемчеглерге уруглар идепкейлиглер. Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалынга тураскаатткан аас журналын эки эрттирген. Уругларның башкызы Салбакай Бугладаевна Шойдук номга ынактарның ажылын башкаржып, дузалажып турар. Номга ынактарның булуңун база библиотекада тургускан.

Е. СЕДИП ООЛ.
Тес-Хем район.

КАЯА ӨӨРЕНИП БОЛУРУЛ?

Кызылдың башкы училищези 1985—1986 өөредилге чылында дараазында салбырларга сургуулдарны хүлээп алыр:

I. 8 класс доосканнарның школа салбыры. Аңаа ниити билиг школаларының эге класстарының башкыларын болгаш улуг пионер вожатыйларны белеткээр. Өөренириниң хуусаазы — 3 чыл 10 ай. Киреринiң экзаменнерин орус дылга (диктант), математикага (аас-биле) дужаар болгаш музыкага салым-чаяанныын хынадыр.

II. 10 класс доосканнарның школа салбыры. Аңаа эге класс башкыларын белеткээр. Өөренириниң хуусаазы — 2 чыл 10 ай. Киреринiң экзаменнерин орус дылга (чогаадыг, а үндезин национал кижилер диктант), математикага (аас-биле) дужаар болгаш музыкага салым-чаяанныын хынадыр.

III. 8 класс доосканнарның школа назыны четпээнниериң салбыры. Уруглар садтарының кижизидикчилерин белеткээр. Өөренириниң хуусаазы — 3 чыл 4 ай. Киреринiң экзаменнерин орус дылга (диктант), математикага (аас-биле) дужаар болгаш музыкага салым-чаяанныын хынадыр.

IV. 10 класс доосканнарның школа назыны четпээнниериң салбыры. Өөренириниң хуусаазы — 1 чыл он ай. Киреринiң экзаменнерин орус дылга (чогаадыг, а үндезин национал кижилер диктант), ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле) дужаар болгаш музыкага салым-чаяанныын хынадыр.

V. 10 класс доосканнарның күш-ажыл башкыларын белеткээр салбыр. Өөренириниң хуусаазы — 1 чыл 10 ай. Киреринiң экзаменнерин орус дылга (чогаадыг, а үндезин национал кижилер диктант), математикага (аас-биле) дужаар. Ук салбырга 4—8 класстарның күш-ажыл болгаш черчение кичээлдериниң башкыларын белеткээр.

Ниити билиг школазын «4», «5» демдектерге доосканнар-ны школа база школа назы четпээннер салбырынче экзамен чокка хүлээп алырының планының 60 хуузун хүлээп алыр.

Директорнуң адынга билдириишкинни июнь 31-ге чедир дараазында документилерни кошкаш чорудар: 10 азы 8 класс дооскаының дугайында документ, № 286 майыктың эмчи шынзылгазы, кадрлар килдизиниң бадыткааны күш-ажыл дептеринден үшта бижилге, 3Х4 см хемчээлдиг дөрт фото-чурук, школадан рекомендация-характеристика. Хүндүсү өөредилге салбырынче экзамен дужаап алганнар ажыл стажын бадыткап турар документилериниң бодун эккээр ужурлуг. Төрүттүнген дугайында хереченилерин, паспортун, шериг биледин, киир бижилге хереченилерин боду келгеш дужаар.

Киреринiң экзаменнери август 1-ден 20-ге чедир. Сургуулдар кылдыр хүлээп алганы 1985 чылдың август 21-ден 24-ке чедир билдинер.

Училищеде ниити ырның, танцының болгаш вокал-хөгжүм ансамбльдериниң бөлүгүмнери, чиик атлетиканың, хаактың болгаш өске-даа хевирлерниң спортчу секцияларының доктаамал ажылдап турар.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, бажың № 56.

Республиканың дараазында техникумнарынга Тыванын Респотребсоюзу 1985—1986 өөредилге чылдарында хүлээп алыышкынны чарлап тур:

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУ

дараазында мергежилдерге:

Аъш-чем барааннарын садыгларын организастаары болгаш товароведение.

Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын садыгларын организастаарын болгаш товароведение.

Совет садыгда планнаашкын.

Бухгалтер учёду.

Кооператив садыын организастаары болгаш эргелелбашкарары.

ИРКУТСКИНИҢ АҢ-ӨЛҮК БОЛГАШ АЛГЫ-КЕШ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Аннаашкын ажылы болгаш аң өстүрери (хүндүсү салбыр).

Аң-өлүк болгаш алгы-кештиң товароведениези (хүндүсү болгаш бот-өөредилгелиг салбыр).

Көдээ ажыл-агый продуктуларының товароведениези (хүндүсү болгаш бот-өөредилге салбырлары).

Правоведение (хүндүсү салбыр).

КОСТРОМАНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Будурүлге өөредилгезиниң мастери.

КРАСНОДАРНЫҢ МЕХАНИКА-ТЕХНОЛОГИЯ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Компрессорлуг соодулга машиналары болгаш тургузугпар.

НАЛЬЧИКТИҢ ТУДУГ-КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Үлетпүр болгаш хамааты тудуг.

БАРНАУЛДУҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Номнар товароведениези (бот-өөредилге салбыры).

ЧИТАНЫҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Аъш-чем белеткээриниң технологиязы.

Аъш-чем үлетпүрүнүң будурүлгелериниң машиналары болгаш дерилгелери.

УЛАН-УДЭНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУ дараазында мергежилдерге:

Хлеб быжырарының будурүлгези.

Техникумнарже киреред дараазында документилерни дужаар:

Билдириишкин, ортумак эртемниң дугайында документизи (боду-биле), 3Х4 хемчээлдиг 6 фото-чурук, күш-ажыл дептеринден үшта бижилге (ажылдап турарлар), 286 майык өзүгаар эмчи шынзылгазы, кооператив организациязының өөредип чоруткан бижии (бот-өөредилге салбырынга кирип турарларга).

Товароведение болгаш технология талазы-биле мергежилдерге киреринiң күзээннер дараазында эртемнерге экзамен дужаар: орус дылга болгаш литературага (бижимелбиле), химияга (аас-биле), товароведениеге — орус дылга болгаш литературага — (бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге, өске артканнарынга —орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле), математикага (аас-биле).

Иркутскиниң аң-өлүк болгаш алгы-кеш техникумунга документилерни июль 5-тен эгелеп, а артканнарынга — июль 20-ден эгелеп хүлээп алыр.

Документилерни дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Шетинкин-Кравченко кудумчузу 31. Респотребсоюзтуң кадр килдизи. Телефон 2-27-24.

ШЫН Редакциянық адреси:

667000. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузугур килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтериянның 2-12-45 солун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3050.

ШЫН — ном садының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01241.